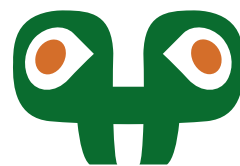

Regional tillväxt baserad på natur- och kulturvärden — exemplet Vålådalen-Sylarna

NATUR OCH KULTUR I
JÄMTLANDS LÄN

Omslagsbild: Att vandra med en guide i Vålådalen ger ett stort mervärde.

Foto: Gunno Rask.

Utgiven av

Länsstyrelsen, Jämtlands län

Diarienummer

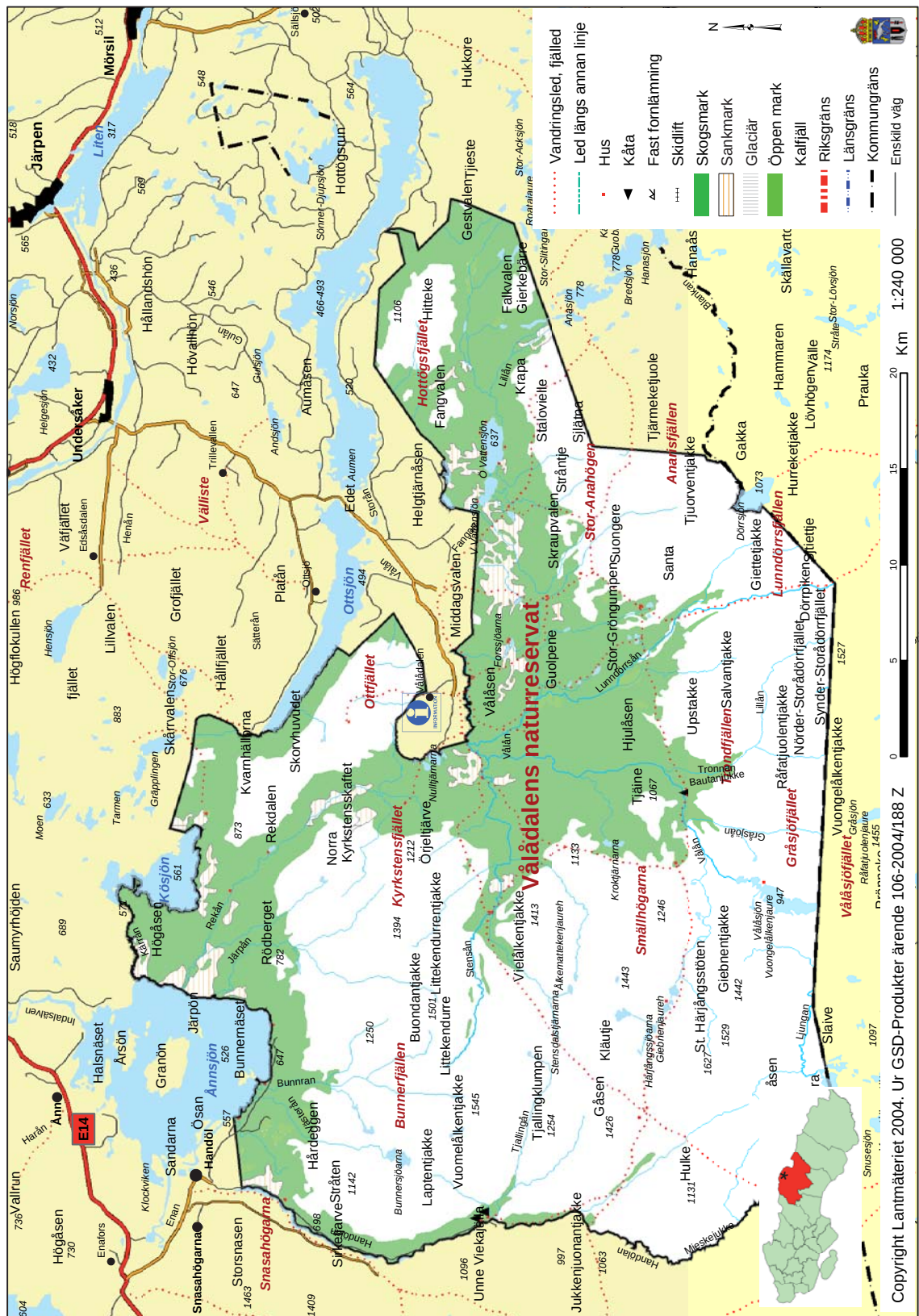
439-4857-09

Projektledning och grafisk form

Lillian Rathje

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	5
Inledning	7
Syfte och målsättningar	7
Genomförande.....	7
Bakgrund	8
Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism	8
Tematiskt myndighetsarbete	9
En eventuell nationalpark i Vålådalen-Sylarna	
Natur- och kulturvärden som utvecklingsbara attraktioner	10
Lokala perspektiv	13
Ljungdalen	13
Södra Årefjällen	14
Vålådalens naturreservat	15
Nationella perspektiv	17
Fulufjällets nationalpark	17
Kosterhavets nationalpark	18
Internationella perspektiv	19
Norge	20
Norsk Kulturminnefond	20
Skottland	21
Kanada.....	21
Australien	22
USA	22
RURACT	23
Slutsatser nationella och internationella perspektiv	24
Möjligheter och svårigheter kring regional utveckling	25
Vikten av samarbete och dialog	25
Villkor för företagare och målkonflikter	26
Nationalparken: Hot eller möjlighet?	29
Nya marknader och turistprodukter	30
Förstärkning av varumärke	31
Se Platsen/landskapet	31
Slutsatser kring projektets genomförande	33
Vägen vidare	35
Referenser	37
Tryckta källor, rapporter och regleringsbrev	37
Muntliga uppgifter	37
E-post	37
Webbsidor	38
Bilaga I: Kartläggning av kommunala, regionala och statliga kompetenser	
Bilaga II: Länksamling <i>Internationella perspektiv</i>	
Bilaga III: Exempel på arkivhandling med kulturturistisk potential	

Våldalens naturreservat. Källa: Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Sammanfattning

Natur- och kulturvärden kan och bör lyftas fram i ett utvecklingsperspektiv, där lokala företag och organisationer kan vara delaktiga och befintliga företag vidareutvecklas samt där man kan förutse möjligheter till nya företag att utvecklas. Denna utveckling bör ske med hållbarhet som ledstjärna och skapa attraktiva miljöer för såväl boende, företagande (entreprenörskap) som för turism i lokalt, regionalt, nationellt och internationellt perspektiv. Utvecklingen bör ske i samklang med länets olika strategidokument. Den korta projekttiden har medfört att några nya företag inte bildats, däremot har det framkommit förslag på olika möjligheter.

En viktig erfarenhet inom projektet är vikten av tidiga dialoger med alla inblandade. Erfarenheterna från dessa möten har också gett vid handen att det inte finns något enkelt recept för hur detta skall gå till. Förankringen med lokala intressenter är mycket viktig och ibland kan dialogmöten komma igång snabbt, där det finns en grundläggande samsyn och önskan om en gemensam utveckling i området. Ibland kan det krävas många möten innan detta kan uppnås. För en långsiktigt hållbar utveckling är dessa dialoger mellan lokala intressenter och mellan dessa och de regional och nationella nivåer i samhället som påverkar utvecklingen en nödvändighet.

Dialog och förankring kring insatser från olika regionala och nationella aktörer är också av yttersta vikt. En kartläggning av viktiga aktörer för utvecklingen i området har gjorts. Den ger vid handen att det finns en hög kompetens inom en rad områden, som kan öka ytterligare genom erfarenhetsutbyte och samverkan.

I projektet har två lokala fallstudier utförts, dels i Ljungdalen och dels i Södra Årefjällen. I båda områdena har samarbete skett med lokala turismorganisationer, företagare, samebyar och kommuner. Förutsättningarna i dessa områden har varierat stort. I Ljungdalen har man inom turismen främst satsat på t.ex. skoterturism och inställningen till en eventuellt kommande nationalpark är i dagsläget försiktigt negativ, då man ser bildandet av en nationalpark som ett hot mot verksamhet. I Södra Årefjällen är turismen i stor utsträckning redan inriktad mot ekoturism, man har en positiv inställning till bildandet av en nationalpark och ser att denna skulle öppna nya

stora möjligheter inom turismen. Detta har medfört att dialogmöten i Södra Årefjällen på ett snabbare sätt lett fram mot förslag och samförstånd, medan det i Ljungdalen behövs flera möten, dels för att förklara processen kring bildandet av nationalparker och dels för att implementera fördelar med den inställning till turism som förespråkas i länets olika strategidokument.

Möjligheten att identifiera och skapa nya tjänster och produkter för att öka upplevelsevärdena har endast i mindre utsträckning utförts inom ramen för detta projekt. Något som framkommit är t.ex. möjligheten att skapa upplevelser baserade på det underlag som finns i länets arkiv och museer. Länet har stor möjlighet att utbilda kulturturistguider inom NCK:s (Nordiskt Centrum för Kulturarvspedagogik) ram, vilka bl.a. bygger vidare på Jamtlis långa erfarenheter av att förmedla kulturarv. Man bör också ta tillvara möjligheten att engagera konstnärer, musiker och andra kulturentreprenörer för att ytterligare öka upplevelsevärdena och där är Länskulturen en viktig länk. Viktiga aktörer är också Gaaltije, med sitt uppdrag att förmedla samisk kultur. I bilaga 1 presenteras den mångfald av viktiga aktörer och kompetenser som finns på kommunal, regional och statlig nivå, vad gäller utvecklingen av en hållbar natur- och kulturturism.

Att inom ramen för projekttiden göra annat än en översiktlig kartering av den turistiska infrastrukturen eller en analys av turismens inverkan på rennäringen och övriga näringar i området har inte varit möjligt.

Ett problem som framgått tydligt är den osäkerhet som många känt inför en ev. nationalpark och vad detta i sin tur medför på lång sikt. Detta har stundtals hämmat diskussioner om utveckling. Att diskutera utvecklingsfrågor i området bör/måste ske i någon form av samverkan med Naturvårdsverket som äger frågan.

Vi de nationella och internationella jämförelser som gjorts har ett antal intressanta förvaltnings-system och program/åtgärder identifierats. Det norska verdiskapningsprogrammets arbete med nasjonalparklandsbyar har visserligen nyligen påbörjats men exemplet Vingelen visar att man redan nu kan påvisa positiva effekter i lokalsamhället genom ökad delaktighet och kunskap om betydelsen av den skyddade miljön.

För övriga länder är Australiens förvaltnings-system, National Parks Canada samt de stiftelser (Trusts) som bl.a. finns i Skottland och Australien intressanta. Stiftelserna framför allt för deras kunskap och erfarenheter i att engagera allmänheten i vård och utnyttjande av natur- och kulturmiljöer.

National Parks Canada har ett intressant upplägg av presentation av parkernas värde, syfte, känslighet och möjligheter till turistiska aktiviteter. Australien slutligen, arbetar mycket aktivt med lokal förvaltning där ursprungsbefolkningen engageras och förvaltningen ingår i en helhetssyn där bevarande och utvecklande av den egna kulturen och möjligheten till en ekonomisk utkomst är viktiga delar. Gemensamt för samtliga dessa exempel är fokusering på lokalt engagemang med helt eller delvis decentraliserat ansvar för förvaltning.

Kontakter har även tagits med det europeiska nätverket Rur@ct där, i dagsläget, 58 regioner i 16 länder, samarbetar inom för utbyte av goda exempel och erfarenheter för att utveckla innovativa metoder för landsbygdsutveckling.

På nationell nivå bör de studier som gjorts vid Fulufjällets nationalpark avseende ökat besökstal och ekonomisk utveckling följas upp. Likaså bör de förstudier som föregick inrättandet av Kosterhavets nationalpark studeras vidare.

En samordnad tvärsektoriell insats i samband med tillväxtarbete i länet skulle få till följd att förutsättningar för en i "alla" avseenden hållbar utveckling möjliggörs. I dagsläget sker insatser utifrån olika sektorsuppdrag och reella samordningar hämmas många gånger av olika instruktioner och regleringsbrev. Ett ökat tvärsektoriellt samarbete och mellan olika samhällsnivåer skulle medföra stora synergieffekter för alla inblandade. Genom en samverkan mellan olika myndigheter och organisationer på olika nivåer, med sina specifika roller, kan nya och innovativa sätt för hur natur- och kulturvärden kan bidra till en långsiktigt hållbar regional tillväxt uppstå, samtidigt som förvaltningen av dessa värden kan förbättras.

Den samverkan mellan myndigheter på olika nivåer som skett inom projektet, tillsammans med de dialogmöten som skett på lokal nivå, har skapat en efterfrågan på ett mera formaliserat nätverk mellan berörda parter för att fortsatt diskutera dessa frågor. En viktig fråga är att klara

ut vilket mandat en sådan grupp och de som sitter i den kan ha så att vi inte fastnar i att "den frågan inte ägs av den här gruppen".

Ett sådant nätverk bör, i likhet med de referensgrupper som funnits inom detta projekt, bestå av företrädare från nationell och regional nivå, samt företrädare för intressen inom de lokala områden som berörs. Nätverket skulle bli ett viktigt forum för såväl information som för fortsatta diskussioner kring viktiga utvecklings- och bevarandefrågor och skapa möjligheter för en helhetssyn för ett geografiskt område. Dessa frågor har, utifrån projektets förutsättningar, fått en viss belysning. Erfarenheten från de olika referens- och dialogmötena har visat att dessa frågor behöver ytterligare tid för att belysas.

För myndigheterna på lokal, regional och nationell nivå framstår möjligheten att koncentrera insatser mot ett område med höga natur- och kulturvärden, t.ex. i Vålådalen – Sylarnaområdet, som en framkomlig väg. Genom samordnad information och rådgivning, samt riktade stödinsatser som kan nyttja såväl bevarandemedel som utvecklingsmedel bör goda resultat kunna nås. Ett sätt att göra detta på vore genom utlysningar inom ett område där man ger möjlighet både till destinationsföretag och till enskilda företag att söka utvecklings-, bevarande- och företagsinvesteringsmedel. Myndigheterna kan då lyfta fram hela den arsenal av medel som kan finnas, se t.ex. *Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län*.

Av de dialogmöten som hållits har bl.a. framgått de problem som den lokale företagaren möter i sina försök att nå ansvariga för olika sakfrågor i samband med sina försök att skapa ett företag. Bl.a. så efterlyser man en "turistsamordnare" inom länsstyrelsen, där ibland upp till fem olika funktioner kan vara berörda av samma projekt.

För att skapa hållbar regional tillväxt i områden med höga natur- och kulturvärden visar projektet att närheten till eller möjligheten att skapa en turistdestination är av stort värde. Södra Årefjällens turistförening jobbar för att utveckla en destination. Denna organisation ger då möjlighet att paketera och marknadsföra turistprodukter på ett mer kraftfullt sätt samtidigt som man har en organisation att diskutera bevarandevärden med. Den turistiska destinationen kan också underlätta diskussioner om nödvändiga investeringar i de enskilda turistföretagen.

Inledning

Syfte och målsättningar

Det övergripande syftet för projektet *Regional tillväxt baserad på natur- och kulturvärden - exemplet Vålådalen-Sylarna*, som togs fram under våren 2009, är:

”Förstudien ska ha till syfte att ta fram en strategi för nyttjandet av natur- och kulturvärden i Västra Jämtlandsfjällen som utgångspunkt för hållbar tillväxt och attraktiva miljöer för boende, företagande (entreprenörskap) samt turism – lokalt, regionalt, nationellt och internationellt. Särskild hänsyn skall tas till den planerade nationalparken Vålådalen-Sylarna och dess geografiska omgivning, inklusive Åre och Ljungdalen. Ett syfte är också att särskilt belysa hur samverkan mellan den nationella och den regionala nivån kan utvecklas med avstamp i resultatet av förstudien och hur resultatet av detta kan spridas till övriga landet.”

Inom projektet fanns ett antal delmål

- Presentera mångfalden i arbetet med tematiska myndighetsgrupperingar (arbetsgruppen natur- och kulturvärden).
- Identifiera attraktioner och utvecklingsbara turismsatsningar baserade på natur- och kulturvärdena i Västra Jämtlandsfjällen och föreslå framtida insatser för att skapa regional tillväxt baserad på natur- och kulturvärden.
- Identifiera och tillvarata kunskaper och kompetenser med anknytning till regional tillväxt baserad på natur- och kulturvärden.
- Identifiera möjligheter att skapa nya tjänster och produkter för att öka upplevelsevärdena.
- Kartlägga förutsättningarna för ett hållbart nyttjande av natur- och kulturvärden i samband med skyddade områden och deras närmiljö, nationellt och internationellt.
- Ta fram en idéskiss för hur natur- och kulturvärden kan lyftas fram i ett utvecklingsperspektiv, där lokala företag och organisationer kan vara delaktiga och befintliga företag vidareutvecklas samt där man kan förutse möjligheter till nya företag att utvecklas.

Den korta projektiden till trots har många goda erfarenheter gjorts och värdefulla slutsatser inför kommande insatser inom området har formulerats. Det gäller kanske främst inom området behovet av dialog och delaktighet för samtliga inblandade på olika nivåer.

Genomförande

Projektet har genomförts under tiden september-december 2009. Finansiering har skett genom medel från Naturvårdsverket (50000 kr), Statens kulturråd via Jamtli (50000 kr), Tillväxtverket (20000 kr), Riksantikvarieämbetet (15000 kr), Riksarkivet (5000 kr) samt projektstöd från Länsstyrelsen (140000 kr).

Projektets arbetsgrupp har haft följande sammansättning: Hans Halvarsson, avdelningschef Länsstyrelsen avd Hållbar tillväxt, Anders Hansson, 1:e antikvarie Jamtli, Johan Looock, antikvarie Länsstyrelsen kulturmiljö, Eva Näsman, naturvårdshandläggare Länsstyrelsen naturförvaltning samt projektledare Lillian Rathje, länsantikvarie Länsstyrelsen kulturmiljö.

Två referensgrupper har varit knutna till projektet, en regional och en nationell. I den regionala referensgruppen har företrädare för följande organisationer deltagit: Jämtland-Härjedalen Turism (JHT), Gaaltje, Bergs och Åre kommuner, Handölsdalens och Tossåsens samebyar, ETOUR, Läns kulturen, Landsarkivet, samt Länsstyrelsens funktioner för naturskydd och rennärning. I den nationella referensgruppen har företrädare för Statens kulturråd, Naturvårdsverket, Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet och Tillväxtverket deltagit. Mötesdiskussionerna har dokumenterats genom minnesanteckningar.

Projektets ramverk har varit möten med människor, i olika grupper och i olika konstellationer. Den översiktliga sammanställningen tar upp stora såväl som små möten, sett till antalet deltagare. Samtliga medlemmar i arbetsgruppen har inte deltagit vid samtliga möten, utan en viss fördelning har skett. Alla har inte heller haft möjlighet att delta vid alla möten. Ett översiktligt mötesschema ser ut som följer:

- Möte arbetsgruppen och Landsarkivet (Länsstyrelsen 18/8)
- Möte arbetsgruppen och Gaaltije (Gaaltije 20/8)
- Möte arbetsgruppen och Länsstyrelsen, rennärning (Länsstyrelsen 21/8)
- Möte arbetsgruppen och Jämtland-Härjedalen Turism, JHT (JHT 1/9)
- Möte arbetsgruppen och regionala referensgruppen (Länsstyrelsen 3/9)
- Möte arbetsgruppen och Tillväxtverket (Länsstyrelsen 10/9)
- Möte arbetsgruppen och Södra Årefjällens Turistförening (Länsstyrelsen 25/9)
- Möte arbetsgruppen (Länsstyrelsen 2/10)
- Arbetsgruppens möte med företagare m.fl. i Ljungdalen (Tuvan Kök & Bar, Ljungdalen 8/10)
- Möte arbetsgruppen och Södra Årefjällens Turistförening (Årefjällsättra, Undersåker 21/10)
- Möte arbetsgruppen (Länsstyrelsen 26/10)
- Möte arbetsgruppen och nationella referensgruppen (Länsstyrelsen 3/11)
- Möte arbetsgruppen, STF och Naboer AB (Länsstyrelsen 5/11)
- Möte arbetsgruppen och regionala referensgruppen (Länsstyrelsen 10/11)
- Möte arbetsgruppen m.fl. från Länsstyrelsen och Vingelen nasjonalparkslandsby, Tolga kommune, Norge (Vingelen 17/11)
- Möte arbetsgruppen och Norsk Kulturminnefond (Röros 17-18/11)
- Möte arbetsgruppen och Södra Årefjällens Turistförening (Vålådalens naturum, Vålådalen 27/11)
- Möte arbetsgruppen m.fl. från Länsstyrelsen, Bergs kommun och företagare (Länsstyrelsen 3/12)
- Möte arbetsgruppen (Länsstyrelsen 17/12, 19/1 och 27/1 2010)
- Möte arbetsgruppen och nationella och regionala referensgruppen (29/1 2010)

Därutöver har möten hållits som tangerat projektets innehåll, bl.a. med företagare kring olika frågor. Inom arbetsgruppen har en fördelning av arbetsuppgifter skett. I stora drag har arbetet fördelats på följande sätt:

- Hans Halvarsson har svarat för frågor kring näringsliv och olika finansieringsformer.
- Anders Hansson har svarat för att bevaka och skriva slutrapportens kapitel om nationella och internationella perspektiv på förvaltning av natur- och kulturmiljöer.
- Johan Loock har svarat för samordning av de flesta av projektets möten, samt varit redaktör och huvudförfattare till slutrapporten.
- Eva Näsman har samordnat studiebesöket i Vingelen Nasjonalparkslandsby samt svarat för frågor kring nationalparken och övrig naturvård.

rat för frågor kring nationalparken och övrig naturvård.

- Lillian Rathje har varit projektledare och haft huvudansvaret för samordningen av projektbeskrivning, projektets uppstart och ekonomihantering, lett de flesta mötena och svarat för frågor kring kulturmiljö. Hon har samordnat studiebesöket vid Norsk kulturminnevern samt varit redaktör.

Textbidrag och inspel till slutrapporten har lämnats från flera håll, förutom från arbetsgruppen bl.a. från Eva Sjögren-Zipsane, Landsarkivet, Mats Forslund, JHT, Håkan Attergaard, Länsstyrelsen naturskydd, Camilla Persson, Naturvårdsverket., Per-Olof Remmare, Riksantikvarieämbetet/Tillväxtverket och Daniel Fahlander, Tillväxtverket. Den analys som presenteras i rapporten bygger till största delen på minnesanteckningar från diskussionerna som förts vid de olika mötena.

Bakgrund

Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism

Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län antogs av Länsstyrelsen 2007. Strategin var resultatet av ett regeringsuppdrag som Länsstyrelsen i Jämtlands län hade tillsammans med länsstyrelserna i Norrbottens län, Värmlands län, Västra Götalands län och Gotlands län. Syftet med uppdraget var bl.a. att visa på hur skyddade områden, t.ex. naturreservat, fornlämningsmiljöer och byggnadsminnen, samt natur- och kulturvärden i stort kan nyttjas för turism inom ramen för en hållbar regional utveckling. I bakgrunden till uppdraget betonades att arbetet skulle tas fram i nära samverkan med andra aktörer, bl.a. inom turismnäringen.

Med uppdraget följde inga särskilda medel för olika insatser, utan strategin är ett dokument som pekar ut en viljeinriktning för framtiden. Strategin redogör i övergripande drag för hur turismen ser ut i länet idag, hur den har sett ut historiskt, vilka aktuella dokument i form av strategier och program som finns att förhålla sig till, vilka finansieringsmöjligheter som finns inom t.ex. Landsbygdsprogrammet och vilka aktuella trender inom natur- och kulturturism som finns nationellt och internationellt. Själva framtidsstrategin sammanfattades i sex övergripande förhållnings-

sätt till natur- och kulturturism samt i fem mer konkreta åtgärds punkter, kring vilka olika insatser och projektidéer kan formuleras.

Övergripande förhållningssätt

Möjligheter och utmaningar

Jämtlands läns natur- och kulturarv är en stor resurs. Utvecklingen av natur- och kulturturism ska vara hållbar i alla avseenden och ske med varsamhet. Turism skapar möten mellan människor, ger möjlighet till upplevelser och ökad förståelse för länets natur- och kulturarv och är en viktig möjlighet till sysselsättning och ekonomisk och social utveckling.

Utveckling och bevarande

Skydd och bevarande av natur- och kulturvärden bör gå hand i hand med en framgångsrik turism. Naturvård, kulturmiljövård och turism drar ömsesidig nytta av varandra. Samarbetet mellan företrädare för olika intressen ska präglas av öppenhet och respekt för varandras verksamheter. Samarbetet mellan offentliga aktörer, institutioner, företag och enskilda entreprenörer ska förbättras.

Platsens förutsättningar

Respektera resmålens begränsningar. Turismen ska utgå från platsens egna särdrag och förutsättningar och innebära minsta möjliga slitage på natur och kultur. Varje områdes ekologiska och kulturella bärkraft måste respekteras.

Tillgänglighet och värdskap

Tillgänglighet, trygghet på resan och besöksinformation av hög kvalitet är viktigt. Natur- och kulturturism ska kännetecknas av kunniga och entusiasmerande guider. Ett gott värdskap och väl förmedlade kunskaper är ofta nyckeln till minnesvärda reseupplevelser.

Förankring i lokalsamhället

Utvecklingen av natur- och kulturturism ska ske med respekt för, och i samarbete med lokalbefolkningen. Goda kunskaper om resmålet, lokal närvaro och samarbete med olika aktörer krävs av arrangören. Turismen ska vara förankrad i lokalsamhället och gagna det i ekonomiskt, socialt och kulturellt avseende.

Klimatanpassning och hushållning med resurser

Sträva efter att miljöanpassa hela verksamheten. Arrangörer bör bidra till att aktivt minimera resandets miljöbelastningar. Kollektivt resande ska uppmuntras, logianläggningar miljöanpassas, avfall sorteras och miljöbränslen prioriteras.

Åtgärds punkter

- Identifiera attraktioner och utvecklingsbara turismsatsningar i skyddade natur- och kulturmiljöer
- Tillvarata och utveckla kunskaper och kompetenser
- Analysera marknaden, skapa en turistisk infrastruktur och frambringa turistiska produkter
- Uppmuntra nyskapande förmedling av natur- och kulturvärden
- Utveckla system för att överbrygga målkonflikter

Tematiskt myndighetsarbete

År 2007 fick ett antal centrala myndigheter i uppdrag av regeringen att inom tre tematiska myndighetsgrupperingar arbeta tvärssektoriellt för en hållbar regional tillväxt. Uppdragets tre teman motsvarade de prioriteringar som återfinns i *En nationell strategi för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013*. En del av regeringsuppdraget gick ut på att utveckla samverkansformer som kunde förstärka samarbetet dels mellan myndigheter, och dels mellan myndigheter och lokala och regionala aktörer.

Inom den tematiska myndighetsgrupperingen för *Innovation och förnyelse*, tillsattes en arbetsgrupp för natur- och kulturvärden, som samordnades av Naturvårdsverket. Arbetsgruppen genomförde under hösten 2008 och våren 2009 ett antal dialogmöten med Jämtlands och Blekinge län kring frågor om hur natur- och kulturvärden kan utnyttjas inom regional tillväxt. I Jämtland fördes diskussionerna delvis mot bakgrund av den framtagna strategin för utveckling av hållbar natur- och kulturturism.

Efter hand utkristalliserades området Vålådalen-Sylarna i västra Jämtlandsfjällen som ett lämpligt område att fokusera insatser till i linje med regeringsuppdraget och strategins innehåll.

Skälen till det var bl.a. att området är föremål för ett eventuellt bildande av en nationalpark, att Länsstyrelsen nyligen genomfört ett tvärssektoriellt arbete kring områdets natur- och kulturvärden samt att området befinner sig nära en stor turistdestination, Åre.

Regeringsuppdraget kring det tematiska myndighetsarbetet redovisades av Tillväxtverket till Näringsdepartementet i april 2009 (*Tematiskt*

myndighetsarbete. *Innovation och förnyelse*, se vidare om slutrapporten i kapitlet Möjligheter och svårigheter kring regional utveckling).

En eventuell nationalpark i Vålådalen-Sylarna

Vålådalen-Sylarna ingår bland de prioriterade objekten i Naturvårdsverkets antagna nationalparksplan, *Nationalparksplan för Sverige. Långsiktig plan för nya nationalparker 2009-2013*. De sammanfattande kriterierna för urvalet av nya nationalparker utgörs av följande:

- var för sig och tillsammans väl representera utbredda eller unika svenska landskapstyper i ett system över landet
- omfatta hela landskapsavsnitt på normalt minst 1 000 ha
- till sin kärna och huvuddel vara natur med ursprunglig karaktär
- vara storslagna eller särpräglade i sitt slag och vara intressanta som sevärdheter
- ha höga naturvärden
- kunna skyddas effektivt och samtidigt nyttjas för forskning, friluftsliv och turism utan att naturvärdena skadas

Den föreslagna nationalparken Vålådalen-Sylarna ligger centralt i södra fjällregionen och innehåller ett varierat fjäll och fjällnära skogslandskap med mycket höga naturvärden. Terrängformerna är storslagna och innehåller geologiska former av stort intresse. Området har ett omfattande, etablerat friluftsliv baserat på ett väl utbyggt nät av leder och stugor. Förslaget omfattar 230 000 ha varav ca 120 000 ha ingår i Vålådalens naturreservat.

Nationalparksförslaget har bemötts positivt av flertalet remissinstanser, bland annat Åre kommun samt samebyarna Mittådalen, Handölsdalen och Tåssåsen. Bergs kommun avstyrker förslaget. Naturvårdsverket anser att området har hög potential att utvecklas positivt som nationalpark och bedömer att dialog kan inledas under förutsättning att samarbete med de båda berörda kommunerna kan etableras. Alternativt kan planeringen inriktas mot den del som ligger i Åre kommun.

För närvarande har processen kring ett antal objekt i nationalparksplanen påbörjats i de södra delarna av landet. De objekt som ligger i norra delarna av landet har av olika skäl stött på lokalt

och regionalt motstånd. Där har processen ännu inte kommit igång.

Natur- och kulturvärden som utvecklingsbara attraktioner

I *Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län* förs ett ganska långt resonemang kring vad som gör olika platser till attraktioner, och möjligheter och svårigheter kring attraktioner inom skyddade natur- och kulturmiljöer. Här ska en del av det resonemanget återges (2008:19ff).

"Vad som gör olika platser attraktiva för inhemska och utländska turister är inte självklart. Ibland ligger årtal av ihärdig marknadsföring bakom en framgångsrik destination, ibland kan det vara en bok eller en film som plötsligt "lyfter" en plats och skapar en viss föreställning. Platser är knappast attraktiva i sig, utan görs till attraktioner. Det krävs också att en attraktion upprätthålls och inte tas för given. För att en plats ska bli en attraktion krävs markörer som utpekar den som attraktiv och som bidrar till att synliggöra den i en växande konkurrenssituation. Att göra en plats attraktiv kräver olika strategier i olika delar av landet, eftersom förutsättningarna ser väldigt olika ut i t.ex. en storstadsregion respektive en norrländsk inlandskommun.

När en plats blivit en attraktion krävs också en väl fungerande mottagningsapparat, inte minst i form av turistföretagare som kan erbjuda turister produkter som de vill betala för. Bra information är oerhört viktigt, både i form av t.ex. skyltar och kunniga och engagerade guider. Fysisk tillgänglighet är också väldigt viktigt – och många gånger väldigt svårt, då frågor om tillgänglighet ställs mot autenticitet och upplevelsevärden. Det blir särskilt uppenbart inom lagskyddade områden (se vidare nedan). Under de senaste åren har flera lyckade insatser gjorts i länet för att öka tillgängligheten för funktionshindrade, både inom t.ex. naturreservat och fornlämningsområden. I fråga om tillgänglighet återstår dock mycket att göra, inte minst beträffande metodutveckling i form av olika lösningar inom olika typer av miljöer. Turism som utesluter någon grupp människor kan knappast anses hållbar ur ett socialt perspektiv.

Mottagandet av turister, värdskapet, handlar även om mjuka frågor, ytterst om attityder och

värderingar. Exempel på små detaljer som kan vara avgörande för turisternas uppfattning om en plats kan vara det personliga bemötandet på turistbyrå eller bensinmacken, skyltningen till och invid sevärdheter eller om toaletterna är välstädade eller inte. En kvalitet rakt igenom som gör att turisternas förväntningar infrias, eller helst överträffas, är en viktig del i att skapa en hållbar turistprodukt.

Attraktiva platser för natur- och kulturturism är ofta offentligt ägda/förvaltade och dessutom ofta lagskyddade i form av t.ex. nationalpark, natur/kulturresevat, Natura 2000, byggnadsminne eller fornlämning. Att bedriva verksamhet i en sådan miljö innebär att man som entreprenör inte har fullständig kontroll över resurserna, samt att själva upplevelsen ofta förväntas vara gratis. Att ta betalt för t.ex. ett liftkort är accepterat, men att göra det för en guddad tur i ett naturresevat är inte lika enkelt. Uppfattningen att naturen (och i många fall kulturen) ska vara gratis är djupt rotad i det här landet och en del av vår, i ett internationellt perspektiv, unika känsla för naturen. För att skapa en hållbar utveckling av turismen är idealet att varje enskild entreprenör, stora såväl som små, lyckas generera resurser inte bara för att utveckla verksamheten utan även för att arbeta med bevarande. Detta bevarandeperspektiv måste delas kollektivt om man inte ska överutnyttja natur- och kulturlandskapet.

[---]

Turism i skyddade områden har en stor potential, vilket kanske i Jämtlands län framför allt gäller en del fornlämningsområden, kulturresevat, flera naturresevat, flera byggnadsminnen och kyrkor samt inte minst nationalparker. I ett internationellt perspektiv är sannolikt, i avsaknad av världsarv, nationalparken det begrepp som bäst "slår an" och som förmår ge de rätta associationerna. Den kvalitetsstämpel som t.ex. en nationalpark eller ett naturresevat ger och den långsiktighet som ligger i åtagandet från det offentligas sida, ger goda förutsättningar för en turistentreprenör, förutsatt att eventuella målkonflikter kan lösas. För miljöer med särskilt höga natur- och kulturvärden, och som därmed är potentiellt stora besöksmål, kan zonering av turismen vara en väg att gå. Det har tillämpats, med som det verkar, framgång i t.ex. Fulufjällets nationalpark i norra Dalarna och för världsarvet Birka i Mälaren. Genom zonering kan turistströmmar kanaliseras och turismens

infrastruktur anpassas på samma sätt. Zonering behöver inte alltid vara geografisk utan turister kan kanaliseras genom olika former av aktiviteter, grad av service m.m.

Även om ett skyddat område ofta är offentligt ägt, så är skötseln/förvaltningen ofta lokalt förankrad, inte sällan med bidrag från det allmänna. Själva det skyddade området kan ge arbetstillfällen i sig, men en ökad turism kan ge ringar på vattnet i form av försäljning av livsmedel, bensin, efterfrågan på logimöjligheter o.s.v. För enskilda byggnadsminnen finns problemet att dessa miljöer många gånger är privatägda, t.o.m. ibland privatbostäder. För statligt ägda byggnadsminnen är det dock annorlunda. Riksantikvarieämbetet har exempelvis arbetat aktivt under flera år med turism i anslutning till de fastigheter myndigheten själv äger.

I denna strategi pekas inga enskilda områden ut, men det är en angelägen uppgift för framtiden att identifiera de skyddade (och ej särskilt skyddade) miljöer som har potential för att utveckla en framgångsrik natur- och kulturturistisk verksamhet. Ett sådant identifieringsarbete är svårt att på förväg strukturera, eftersom attraktioner inte skapas enligt något allmängiltigt mönster. Att i förväg peka ut möjliga platser är mycket svårt. En plats kan vara hur värdefull ur natur- och kultursynpunkt som helst, men om entreprenörer, "eldsjälar", inte finns, så är inte förutsättningarna goda."

Av ovanstående utdrag framgår sammanfattningsvis att det är väldigt svårt att peka ut attraktioner i förväg, men att skyddade natur- och kulturmiljöer kan ha goda förutsättningar att bli det.

Under 2008 och 2009 genomfördes samarbetsprojektet *Fjällens natur- och kulturvärden: Vålådalens naturresevat* mellan Länsstyrelsens funktioner för kulturmiljö, naturskydd och naturförvaltning samt Jamtli. Projektet innebar en bred kartläggning av natur- och kulturvärden i och omkring Vålådalens naturresevat och finansierades huvudsakligen genom medel från Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. I projektet eftersträvades ett helhetsperspektiv med så många aspekter som möjligt belysta.

Förutom att vara ett kunskapsunderlag som kan användas i turistiska satsningar ska kartläggningen främst ses som en åtgärd inom miljömålet Storslagen fjällmiljö.

Inom projektet utförde personer med olika kompetenser inom natur och kultur delanalyser av följande aspekter på naturreservatet:

- Förvaltning
- Samer och rennäring
- Skogshistoria
- Turism- och idrottshistoria
- Gruvbrytning
- Fäbodar och slätter
- Klimatförändringar

Projektets slutrapport är under utarbetande. De delrapporter som gjorts har bl.a. varit en källa för att ta fram tänkbara attraktioner inom natur- och kulturturism i området.

*Inom Vålådalens naturreservat finns rester av tre skolor. Denna skola ligger vid Nyhemmen.
Foto: Jamtli, Anders Hansson.*

*Försöken till gruvbrytning i Lunndörren har lämnat spår efter sig i form av mängder av skrotsten, samt t.ex. den krutkällare som ses i förgrunden.
Foto: Jamtli, Anders Hansson.*

*Trädristning vid
Nyhemmen.
Foto: Jamtli,
Anders Hansson.*

*Nyetablerad 2 m hög tall som nu utgör den nya trädgränsen i S. Kyrkstensskaftets sydsluttning 825 m ö.h. Här har trädgränsen stigit 70 m sedan 1915.
Foto: Länsstyrelsen, Lisa Öberg 2006-09-22.*

Lokala perspektiv

Ljungdalen

Ljungdalen ligger i västligaste delen av Bergs kommun i den södra delen av det tilltänkta nationalparksområdet. Ljungdalsfjällen utgör Sveriges sydligaste högfjällsområde. Helags är med sina 1797 meter över havet landets högsta fjäll söder om Polcirkeln med Sveriges sydligaste glaciär. Till kommunens centralort Svenstavik är det ca 11 mil. Till Östersund är det ca 17 mil. Byarna Ljungdalen och Storsjö ligger i Storsjö församling, som vid årsskiftet 2008-2009 totalt hade 314 invånare. Av statistiken för 2008 framgår att Storsjö är den till befolkningen klart minsta församlingen inom kommunen, men i gengäld den församling som haft mest positiv befolkningsutveckling, både i procentuella och reella tal. I kommunen som helhet minskade befolkningen med 53 personer under 2008. I Storsjö ökade den med 15 personer.

Trots att byarna Ljungdalen och Storsjö inte är större än de är, finns ett stort utbud av service och aktiviteter. Här finns en mängd småföretag inom service, bygg och turism. Bland företagen kan nämnas Storsjö Fjällturism, Bergs Byggservice, Taxi Ljungdalsfjällen, Jonssons Åkeri, Ljungdalens Byggtjänst & skotersafari, Ljungdalens El & service, Storsjö Gräv & åkeri,

Ljungdalens Allservice, Ljungdalens Såg & hyvleri, Ljungdalen Skoter, Storsjö Snickeri, Storsjö Timmerhus, Lindfors Glas & metall, Ljungans Natur & foto, Fjällträ, Ljungdalsbergets Turist, Fjälltur, Art of Fire och Ljungdalens Bilservice. Dessutom finns bl.a. flera matställen, mataffärer, distriktssköterskemottagning och badhus. Här finns flera föreningar, bl.a. Kulturföreningen, Ljungdalens fiskevårdsförening, Ljungdalens Framtid ekon. för., Ljungdalens gymnastik- & idrottsförening, Ljungdalens hemslöjd, Ljungdalens snöskoterklubb, Storsjö fiskevårdsförening, Storsjö jaktskytteklubb, Storsjö snöskoterklubb och Ljungdalens byalag.

Turismen är viktig i Ljungdalen-Storsjö. Här finns flera boendeanläggningar och två skidliftar. Av turist-/fritidsaktiviteter dominerar vandring, skidåkning på längden och utför, skoteråkning, jakt och fiske. Några av de utflyktsmål/sevärdheter som marknadsförs i området är Helagsfjället, Storsjö kyrka, Lilla skogsmuseet, Kvarnbäcksfallet, Henvålens naturreservat, Lövkläppen, Dunsjöravinen, hällmålningen vid Ruändan och pilgrimsleden JämtNorgevägen. Området ligger geografiskt mitt emellan länets två stora destinationer, västra Härjedalen och västra Jämtlandsfjällen.

Kesusvallen med Helags i bakgrunden.
Foto: Länsstyrelsen, Per-Olof Eriksson.

En av de historiskt mest omtalade boendeanläggningarna i området är Kesudalens Högfjällshotell, som uppfördes av Verner Sjö i väglöst land på 1940-talet invid Kesusjön, några kilometer från Ljungdalen. På Helags fanns tidigt en övernattningsstuga som nyttjades av ortsbefolkningen. Den övertogs på 1890-talet av STF, som några år senare byggde en ny stuga. Den bemannades så småningom och utvecklades till Helagsfjällets turiststation med Signe och Henry de Ron som ett legendariskt värdpar. I början av 1980-talet kunde en ny turiststation invigas sedan den gamla rivits.

Den 8 oktober 2009 hölls ett kvällsmöte i Ljungdalen på Tuvan kök & bar inom detta projekt (se vidare under rubriken Möjligheter och svårigheter kring regional utveckling).

Södra Årefjällen

Södra Årefjällen är ett samlande begrepp för området strax söder om Åre, vilket i stort omfattar Undersåker, Brattland, Ottsjö, Vålådalen, Trillevallen, Vallbo och Edsåsdalen. "Södra Årefjällen" är en inarbetad destination med Södra Årefjällens turistförening (SÅFT) som gemensam nämnare. Bland aktivitetsföretagen i området finns Anariset AB, ATI Mountain Experience, Edsåsdalens Hantverk & Turistervice, Fjällkajakcenter, Hundspannsturer i Ottsjö, JoPe Fors & Fjäll, Livsrum Led och Ledarskap, Ottsjö Mountain, Skoter & Fritid i Ottsjö, Wild Exposure, Wild Impression, Vålåbild, Åre Ridcenter, Åre Sleddog Adventures och Åre Vildmarkskrog. Flera av företagen bedriver eko-

Kvällsmöte på Tuvan kök & bar i Ljungdalen. Av de drygt 20 personer som deltog var flera lokala småföretagare. Från Länsstyrelsen deltog representanter för naturförvaltning, kulturmiljö och hållbar tillväxt. Mötet kom nästan uteslutande att handla om en eventuell nationalpark.
Foto: Länsstyrelsen, Johan Looch.

Kvällsmöte på Årefjällsättra i Undersåker.
Foto: Länsstyrelsen, Johan Looch.

turism som blivit godkända enligt kriterierna för kvalitetsmärkningen Naturens bästa. Södra Årefjällen har kallats världens "ekoturismtätaste" område.

I området finns flera boendeanläggningar av olika slag, varav några av de mest kända är Vålådalens Fjällstation, Trillevallen, Årefjällsättra, Hållfjällets Turiststation, Hotell Köjagården och Stadighgården. Området har en lång tradition av turism, där flera anläggningar etablerades under mellankrigstiden. Vålådalen har dessutom under flera decennier varit internationellt känt som ett idrottscentrum. Många berömda elitidrottsmän och landslag har tränat i Vålådalen, varav Gunder Hägg är en av de mest kända.

Sedan några år tillbaka arbetar man aktivt inom SÅFT med marknadsföring och destinationsutveckling, vilket förväntas göra området känt som landets främsta turområde, "Åre Cross Country Land". I området har nyligen Sveriges till ytan minsta Leader-område, Åres gröna dalar, bildats. Ett projekt med delvis finansiering genom Leader är *Konsten och kulturen i naturen*, som drivs av SÅFT.

Den 21 oktober 2009 hölls ett möte på Årefjällsättra i Undersåker med medlemmar ur SÅFT m.fl. Efter att Länsstyrelsen presenterat projektet vidtog en diskussion, som kom att bli väldigt annorlunda jämfört med den i Ljungdalen någon vecka tidigare. Diskussionen kom till stora delar att handla om villkor för små turistföretagare med närhet till Åre. Ytterligare ett möte med SÅFT m.fl. hölls sedan på Vålådalens naturum den 27 november, då frågor kring turismutveckling i området diskuterades djupare (se vidare under rubriken Möjligheter och svårigheter kring regional utveckling).

Lundörrspasset

Foto: Jamtli, Anders Hansson

Vålådalens naturreservat

Den 22 februari 1988 bildades Vålådalens naturreservat. Beslutet (dnr 11-1211-745-82) att bilda reservatet utgör även skötselplan i vilket man kan läsa följande:

"Ändamålet med reservatet skall vara ett från naturvårdssynpunkt utomordentligt värdefullt skogs- och fjällområde med stora geologiska, botaniska, faunistiska, allmänekologiska och kulturella värden som dessutom hyser stor skönhet och har utmärkta förutsättningar för allmänhetens friluftsliv. Länsstyrelsen finner att detta beslut om naturreservat även syftar till att bevara och stärka rennäringens intressen i området.

För att ändamålet ska tryggas gäller, enligt Länsstyrelsens beslut, generellt att skogen och all annan natur ska lämnas till fri utveckling, alla exploaterande verksamheter undvikas och friluftslivet kanaliseras till vissa stråk och leder. Vissa undantag från dessa tre övergripande restriktioner finns, bl.a. får samernas rättigheter inte inskränkas och de berörda fjällägenheterna ska heller inte påverkas i sina rättigheter."

Vålådalensområdet har fjällvärldens tätaste nät av statliga sommar- och vinterleder. Möjligheten för allmänhetens friluftsliv i området är en viktig

del av naturvårdsförvaltningen. Med hjälp av leder, vindskydd, rast- och övernattningsstugor bibehålls områdets rika förutsättningar för friluftsliv.

En zonering i mer utpräglade "vildmarksområden" och områden med kanaliserat friluftsliv regleras genom reservatsbeslutet. Inom naturreservatet ligger fyra av STF:s fjällstugor: Stensdalen, Lunndörren, Vålåstugan och Gåsen.

Precis som i Fulufjället finns en informationsanläggning, Naturum Vålådalen, vid en av entréerna in i området. Verksamheten drivs av Länsstyrelsen och finansieras av Naturvårdsverket. Här finns permanenta utställningar, guidning och programverksamhet.

Det finns flera lagar, förordningar och planer som berör det område som Vålådalens naturreservat ligger inom. Somliga är specifika för fjällområden och andra mer övergripande för hela landet. De lagar och förordningar som inte påverkas nämnvärt är Rennäringsförordningen och Lagen om kulturminnen m.m.

Den största begränsningen för friluftslivet är att allemansrätten inte gäller fullt ut i dessa områden och att det är restriktioner vad gäller framförande av motorfordon.

Nationella perspektiv

Fulufjällets nationalpark

Fulufjällets nationalpark invigdes 17 september 2002. Den var då med sina 38 000 hektar Sveriges storleksmässigt femte nationalpark, den största utanför Norrbotten och den första fjällparken på 40 år sedan Padjelanta inrättades 1962.

Syftet med nationalparken beslutades av regeringen i proposition 2001/02:116 och anges vara att i väsentligen orört skick bevara ett tydligt fjällområde med särpräglad vegetation och stora naturvärden i övrigt samt att ta till vara områdets kulturhistoriska värden, ge förutsättningar för besökarnas upplevelser av stillhet, avskildhet och orördhet i kombination med att i lämplig grad underlätta för allmänheten att uppleva parkens natur.

Möjligheterna för allmänheten att besöka Fulufjällets nationalpark och få en högkvalitativ naturupplevelse ingår som en grundläggande del av syftet med parken. Särskilt betydelsefullt är att ge möjligheter till upplevelser som förutsätter i hög grad opåverkad natur, "vildmarksberoende upplevelser": stillhet, avskildhet, kunna klara sig själv, frihet från urban prägel.

En annan viktig del av nationalparkens syfte är att i lämplig grad underlätta för allmänheten att uppleva dess natur genom olika friluftsanordningar som stigar och spänger, dels via information, såväl på plats i parken som i foldrar och andra skrifter, personliga kontakter, m.m.

Utgångspunkten är att främja det rörliga friluftslivet, med vandring, turskidåkning, övernattnig i tält och stuga, göra upp lägereld, plocka bär och svamp, studera naturen etc. Även andra aktiviteter som inte kommer i konflikt med bevarandesyftet tillåts generellt, som hundspannskörning och isklättring. De restriktioner som medföljer nationalparksbestämmelserna skiljer sig inte i någon större utsträckning från t.ex. bestämmelserna för Vålådalens naturreservat, utom i det att renbete i Fulufjället ej är tillåtet.

Fulufjällets nationalpark anses vara något av ett pilotprojekt och en förebild när det gäller nytänkande kring turism och friluftsliv i skyddade områden. Inledningsvis fanns ett motstånd till nationalparken, men efterhand har allt fler företag

sett nya möjligheter till verksamheter inom boende, service och guidning. Bland annat har Fulufjällsringen ekonomiska förening bildats, som samlar turistföretag runt fjället på både norsk och svensk sida.

ETOUR gjorde 2001 (året före nationalparksinvigningen) en besöksundersökning som visade att 38000 personer, varav 40% utlänningar, besökte Fulufjället under sommarmånaderna. År 2003 upprepades undersökningen. Då hade besöksantalet stigit till 52 000 personer, en ökning med 37%. De senaste besöksiffrorna från Fulufjällets nationalpark visar även på betydelsen av lätt framkomliga leder. Den genomsnittliga åldern på besökare är tack vare dessa leder betydligt högre där än i andra fjällområden och 90 % av besökarna använder sig av de iordningsställda lederna.

I en rapport utförd av ETOUR, *Friluftsliv och turism i Fulufjället* har bl.a. det ekonomiska utbytet av besökarna i nationalparken studerats. Såväl andelen besökare med utgifter i området som den totala summan av utgifterna hade ökat 2003 jämfört med 2001. Däremot hade utgifterna per besökare minskat. Undersökningen visar även att knappt hälften av besökarna har utgifter i nationalparken och endast en tredjedel i Fulufjällets omland. De sammanlagda utgifterna uppgick sommaren 2003 till 5 miljoner kronor i parken och 12 miljoner kronor i omlandet. Detta betyder dock en ökning i förhållande till 2001 både av andelen besökare som har utgifter i området och av den totala summan.

Naturum i Fulufjällets nationalpark.
Foto: Länsstyrelsen, Eva Näsman.

Kosterhavets nationalpark

Sveriges första marina nationalpark, Kosterhavets nationalpark, invigdes 9 september 2009. I angränsande vatten finns även den norska Ytre Hvaler nasjonalpark. Tillsammans bildar de båda nationalparkerna ett stort och värdefullt havsområde med ett starkt naturskydd. Ett samarbete mellan länderna pågår för samordning och utbyte av erfarenheter.

Ett flertal undersökningar har genomförts i området där såväl natur- som kulturvärden har inventerats (<http://www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/Projektwebbar/Kosterhavet>). Resultaten från dessa har givit underlag för regler och bestämmelser för Kosterhavets nationalpark. Grundtanken är att dagens verksamheter ska kunna fortsätta, under förutsättning att de inte skadar de värden nationalparken vill bevara. Till exempel bedrivs räkfisket redan idag på ett sätt som är anpassat till naturvärdena. Badförbud är inte aktuellt. Däremot har vissa begränsningar för motordrivna fritidsbåtar införts i en del områden.

En besöksinventering utfördes i det blivande nationalparksområdet under 2006. Bland annat sammanställdes statistik om dagbesökare och övernattningar i olika typer av boende. Närmare tusen besökare intervjuades på plats och svarade på frågor om hemort, vad man gör under besöket, vilka förväntningar man har, hur mycket pengar man spenderar och på vad, hur service och information upplevs etc. Ett antal fritidshusägare intervjuades via telefon.

Syftet med undersökningen var att kvantifiera besöksvolymerna och ekonomiska effekter av turismen i området samt mäta attityder, kännedom och förväntningar kring bildandet av en nationalpark. Resultatet av besöksinventeringen skulle ligga till grund för åtgärder kring bildandet och skötseln av nationalparken.

Den del som handlar om kännedom och attityder till Kosterhavet som nationalpark riktade sig inte enbart mot turister utan även mot invånare i Strömstad kommun. Avsikten är att undersökningarna skall upprepas efter nationalparkens bildande.

Som en del i förberedelserna inför bildandet av nationalparken bör även projektet CREST nämnas. CREST står för Creation of Sustainable Tourism Destinations och har varit ett Interreg IIIB projekt i Nordsjöprogrammet med sju parter. Projektet har under tiden 2006-2008 gemensamt tagit fram förslag till åtgärder för hållbar turismutveckling. Målet med CREST har varit att definiera en hållbar turism i Nordsjöregionen och utarbeta riktlinjer ("guidelines") med hänsyn till ekonomiska, sociala och ekologiska problem för destinationer som har turism som en viktig näring. Målgrupper för projektet är lokala turistorganisationer, lokalt näringsliv samt beslutsfattare på såväl lokal nivå som EU-politiker.

Det har hela tiden varit prioriterat att engagera lokalbefolkningen i arbetet med parken. Genom inrättandet av Kosternämnden vill man försäkra sig om fortsatt engagemang och demokratiska möjligheter. Kosternämnden tillkom på begäran av politikerna i Strömstad tillsammans med Örådet på Koster. Genom Kosternämnden har skapats ett partipolitiskt obundet forum, där öborna har möjlighet att uttrycka en majoritetsuppfattning i viktiga frågor. Röstberättigade personer är alla mantalsskrivna kosterbor fyllda 16 år. I slutna val avger kosterborna sina röster på de personer som man vill skall representera dem i nämnden. Gensvaret från politikerna i Strömstad har varit positivt och kommunstyrelsen har uttryckt stor tillfredsställelse med nämndens tillkomst. De ser hur nämnden, på ett parlamentariskt vedertaget sätt, för fram vad majoriteten av kosterborna tycker i olika frågor. Därigenom blir öbornas åsikter tydliga för kommunstyrelsen inför olika beslut som berör lokalbefolkningen.

Internationella perspektiv

Arbetet med de internationella perspektiven har utgått ifrån tre huvudarbetsuppgifter.

Dessa har varit att:

- Kartlägga hur natur- respektive kulturvärlden förvaltas i andra länder med likartade områden och problematik.
- Belysa frågeställningar kring hur sambandet mellan förvaltning av natur- och kulturvärden och förutsättningar för en långsiktigt hållbar utveckling och tillväxt (socialt, ekonomiskt och miljömässigt) ser ut i olika områden, såväl för närområden som för ett större geografiskt område.
- Skapa förutsättningar för ett nationsövergripande samarbete.

Utgångspunkten har varit att se närmare på fem länders förvaltning av områden med natur- och kulturvärden. Länderna valdes utifrån kriterierna att de i möjligaste mån skulle ha fjäll- och skogområden med turism, extensiv betesdrift (fäboddrift, får- och renskötsel) och behov av förnyade förvaltningsstrategier beroende på ökat exploateringsstryck och pågående klimatförändringar. Det har också varit viktigt att länderna arbetar med dokumentation och spridning

av minoritetsbefolkningars kultur, språk och ortnamn. Det slutgiltiga valet föll på Kanada, USA, Norge, Australien och Skottland. Studien har i första hand genomförts byråmässigt, d.v.s. en stor del av informationen har hämtats från respektive lands förvaltningars hemsidor. Under studiet av Norge har ingått ett studiebesök i nasjonalparklandsbyen Vingelen och Norsk Kulturminnefond i Röros.

Det har även ingått att se närmare på förvaltningsstrategier för ett antal svenska områden. De områden som närmare studerats är Vålådalsens naturreservat och nationalparkerna Fulu-fjället och Kosterhavet. Dessa delar återfinns under rubrikerna Lokala respektive Nationella perspektiv.

Slutligen har särskild uppmärksamhet ägnats de EU-projekt som sedan ett antal år bedrivits i de italienska alperna där syftet är att utnyttja såväl materiellt som immateriellt kulturarv för en långsiktigt hållbar turistisk utveckling i alpområdena. Studien gjordes möjlig tack vare samarbete genom nätverket RUR@CT.

I Bilaga II presenteras en samling länkar till relevanta internationella websidor.

*Johanne Nordstad guidar i nasjonalparklandsbyen Vingelen.
Foto: Länsstyrelsen, Johan Looch.*

Norge

Den norska kultur- och naturvården är underställd Miljøverndepartementet, som är det statliga styrande organet för miljöpolitik i Norge. Administreringen sker i två underliggande enheter; Direktoratet for Naturforvaltning og Riksantikvaren, medan den praktiska förvaltningen sker i de olika fylkeskommunerna.

För att närmare studera de norska förhållandena företogs i projektet en studieresa, 17-18 november, till Vingelen nasjonalparklandsby och Norsk Kulturminnefond i Röros.

Vingelen nasjonalparklandsby ingår med fyra andra orter i ett projekt där syftet bland annat är att förmedla information om nationalparkerna och vara miljövänliga inkörsportar till parkerna. Nasjonalparklandsbyene skall arbeta för att finna gemensamma mål och strategier, bygga upp och dela kompetens och komma fram till konkreta och synliga förslag som skapar positiva kringeffekter i lokalsamhället.

Tre delmål pekas särskilt ut. Ett är att stimulera till kreativitet och näringslivsutveckling i lokalsamhället som knyts till nationalparkerna och andra platsbundna resurser, t.ex. mattradition, kulturlandskap o.s.v. Ett annat delmål är att medvetandegöra befolkningen om de möjligheter som ligger i ett hållbart bruk av nationalparkerna och andra skyddade miljöer. Det tredje delmålet är att öka kompetensen hos befolkningen i respektive kommun om de värden de skyddade områdena representerar.

Projektet, inklusive förprojekt och huvudprojekt, skall vara slutfört i december 2013. Projektet som sådant ingår i den norska regeringens verdiskapningsprogram där ett viktigt mål är att möjliggöra lokal förvaltning av skyddade miljöer.

Vingelen, i Tolga kommune, ligger intill nationalparken Forollhogna. Byn domineras av jordbruk med ett aktivt säterbruk och flera välbevarade äldre bebyggelsemiljöer samt ett hävdad odlingslandskap. Idag finns 500 invånare i Vingelen och cirka 1600 i hela kommunen. Projektet i Vingelen drivs av Vingelen Næringsselskap AS, ägt av Tolga kommun och Sparebanken. Till dags dato har studieverksamhet genomförts i byn (90 deltagare) samt presenterats en utvecklingsplan för Vingelen som tar upp både

kortsiktiga och långsiktiga åtgärder och förslag. Utvecklingsplanen präglas av delaktighet, kunskap, hållbar utveckling och småskalighet.

Norsk Kulturminnefond

Norsk Kulturminnefond sorterar direkt under Miljøverndepartementet och inrättades 2002 som en aktör inom kulturmiljöområdet. I juli 2009 uppgick fondkapitalet till 1,4 miljarder NKR. Räntan av kapitalet tilldelas fonden direkt av Miljøverndepartementet och skall användas till tilldelning av projektmedel och som driftsmedel för fonden.

Den första utdelningen av medel från fonden skedde hösten 2003. Fram till våren 2009 har ca 138 miljoner NKR fördelats på 794 olika projekt med total projektkostnad på cirka 458 miljoner. Kulturminnefondens bidrag till projekten hittills ligger på i genomsnitt 30% av de enskilda projektens totala kostnad. Fram till och med år 2010 kommer fondens arbete fokusera på områdena Stad och tätort samt Lantbrukets kulturminnen och kulturmiljöer.

Syftet med studiebesöket hos kulturminnefondens sekretariat var att lära känna varandras verksamheter, diskutera ämnes- och gränsöverskridande frågor samt olika metoder för att uppnå resultat inom kulturmiljövården på svensk och norsk sida.

Del av tiden avsattes till en guidning av världsarvet med kulturminneforvalter i Röros kommun, Torbjørn Eggen, som guide. Särskilt intresse ägnades åt de bakgårdar som restaurerats genom "Uthusprosjektet" med diskussion om avvägningar och dialoger mellan hantverkare, projektledare och husägare för att komma fram till bra lösningar för bevarandet av trähusbebyggelsen. Foto: Länsstyrelsen, Johan Look.

Skottland

Under den skotska regeringen finns departement som bedriver natur og kulturmiljöpolitik; Department for Culture, Media and Sports och Department for Environment, Food and Rural Affairs. När det gäller förvaltningen av natur och kulturarv finns det två förvaltningsorgan underlagt regeringen; Scottish Natural Heritage och Historic Scotland. Om vi jämför med situationen i Norge har dessa samma roll som Direktoratet for naturforvaltning och Riksantikvaren. Historic Scotland är den skotska motsvarigheten till English heritage. National Trust for Scotland är en ickestatlig välgörenhetsorgansiation (stiftelse) för skotskt natur- och kulturarv. Scotland Rural Development Programme, är ett statligt finansierat projekt för utveckling av det rurala Skottland.

National Trust for Scotland är den organisation som engagerar flest människor i frågor som rör nyttjande av Skottlands nationalparker. I dag räknar organisationen med 310 000 medlemmar, 500 anställda och 2 500 volontärarbetare och 1,7 miljoner (räknade) besökare till de 128 egendomar och 76 000 hektar mark som sköts av National Trust. Särskilt intressant är på det sätt man organiserar volontärarbete respektive bedriver ungdomsverksamhet. Förutom att man kan anmäla sig som volontär och mer eller mindre regelbundet utföra olika sorters arbete finns även "Thistle camps". Dessa kan närmast beskrivas som semester med arbete. Möjlighet finns att välja en helgaktivitet eller en längre tid, oftast upp till två veckor. Deltagarna väljer plats eller område och betalar för kost och logi och viss administration och har sedan till uppgift att t ex rensa diken, återställa skadade marker, bygga stängsel, städa, sköta leder osv. Dvs mycket av det arbete som behövs i den praktiska skötseln av ett skyddat område med besökare. Det finns även ett särskilt barn- och ungdomsprogram, Trailblazers, där det förutom rena arbetsinsatser och undervisning finns ett stort utbud av mer äventyr som paddling, bergsklättring, överlevnadskurser osv. Särskilda stipendier för skolklasser finns för att de ska kunna vara med på dessa aktiviteter.

En iordningsställd vandringsled i Ben Nevis i Skottland.

Foto: Länsstyrelsen, Eva Näsman.

Kanada

Parks Canada är den myndighet som är mest intressant för denna studie. Myndigheten har funnits sedan 1911 och har idag drygt 4000 anställda. Verksamhetschefen svarar direkt inför miljöministern. Parks Canada ansvarar för nationalparker, särskilt utpekade historiska platser och marina skyddsområden. Förutom att arbeta med vård, planer, skötsel och tillsyn ägnas en stor del av arbetet åt hållbar turistisk utveckling. I detta ingår inrättande och drift av ett antal Visitor Centers, planering av leder och campingplatser samt samarbete med lokala entreprenörer.

Plan finns framtagen för att myndighetens eget arbete skall miljöcertificeras (ISO 14001) men även för att hjälpa lokala företag att certifiera sin verksamhet. Det nationella ansvaret för att kommunicera kultur- och naturarvet till både det egna landets invånare och besökare åligger Parks Canada. Särskilt utpekas ursprungsfolkens historia som viktig. I dagsläget sköter Parks Canada 42 nationalparker, 158 national historic sites och 3 national marine conservation areas.

Antalet besökare till dessa platser beräknas till cirka 22 miljoner årligen. Man räknar med att mer än 31 000 arbetstillfällen är direkt beroende av Park Canadas arbete. I nuvarande femårsplan (avslutas 2013/2014) är ett av fem programområden inriktat på att öka besökarnas positiva upplevelse av besöksmålen.

Australien

I den australiska regeringen är the Department of the Environment, Water, Heritage and the Arts det politiskt styrande organet för bland annat natur- och kulturarv. Australian Heritage Council är ett rådgivningsorgan för kulturarvsfrågot, knutet till departementet. Parks Australia är en del av departementet med ansvar för att utveckla, skydda och marknadsföra Australiens natur- och kulturvärden i de skyddade områdena. Under departementet finns även The National Reserve System som fungerar som ett nätverk för skyddade områden. Nätverket utgörs av mer än 9 000 områden som består av nationalparker, Indigenous lands (ursprungsbefolkningens land-områden), områden som ägs av olika ickestatliga organisationer samt privatägda områden. Totalt är över 89 miljoner hektar mark skyddat, drygt 11 % av kontinenten.

Ett särskilt fokusområde är skyddade områden som ägs och förvaltas av ursprungsbefolkningen, Indigenous protected areas. Ett sådant område ägs av ursprungsbefolkningen och ägarna har en överenskommelse med myndigheterna att verka för biologisk mångfald och att tillvarata de kulturella resp. historiska resurser som finns i området. En viktig tanke med att förvaltning och skötsel av områdena sker i lokalsamhällena är att ursprungsbefolkningen ges möjlighet att utveckla och föra vidare sina kulturella värden till kommande generationer. Arbetet med de skyddade områdena ger även positiva effekter på folkhälsa, utbildning, ekonomi och sociala förhållanden.

Idag finns 36 Indigenous Protected Areas omfattande över 23 miljoner hektar. Detta motsvarar drygt 24 % av Australiens totala National Reserve System.

Ytterligare ett intressant fokusområde är National Landscapes som är ett partnerskap mellan Parks Australia och Tourism Australia. Australiens nationalparker och storslagna landskap lockar varje år stora mängder turister. Syftet med partnerskapet är att verka för en ökad, hållbar, turism där natur- och kulturvård samverkar med turiströrelsen. I första hand marknadsförs de mest kända och spektakulära av Australiens nationalparker.

Tourism Australia är en del av regeringen och svarar inför därför särskilt utsedd minister.

En stor del av arbetet med att vårda, bevara, använda och beforska det australiensiska natur- och kulturarvet utförs av olika frivilligorganisationer. Idag är det dessa organisationer som till största delen bidrar till att National Reserve System ökar. Systemet bygger på att frivilligorganisationerna köper och äger det område de sedan förvaltar. Den australiensiska regeringen bidrar idag med två dollar för varje dollar en organisation investerar i att utöka National Reserve System.

Ett exempel på frivilligorganisation är The National Trust of Australia. Organisationen fungerar som en välgörenhetsorganisation och bedrivs i stiftelseform. Stiftelsen har funnits sedan 1945 och finns idag över hela Australien. The Australian Council of National Trusts (ACNT) bildades 1965 och fungerar som paraplyorganisation för de olika National Trusts som är utspridda över kontinenten. ACNT för även stiftelsernas talan på federal nivå. Kollektivt äger eller förvaltar ACNT idag mer än 300 platser eller områden, har 350 anställda samt förfogar över en volontär arbetsstyrka på 7 000 personer. Totalt räknar man in 80 000 medlemmar. Av den totala omsättningen är endast 10 % statliga bidrag.

Av de 300 platser/områden National Trust förvaltar är 180 öppna för publik. Tillsammans har dessa 180 cirka en miljon besökare årligen.

USA

I den amerikanske regeringen finns också två relevanta departement; United States Department of Agriculture och United States Department of the Interior. Dessa utgör den överordnade politiska styrningen, medan förvaltningsadministrationen ligger på National Park Service, National Forest Service och National Register of Historic Places Program. National Trust for Historic Preservation är i likhet med National Trust for Scotland, en ickestatlig välgörenhetsorganisation (stiftelse) för bevarande av kulturminnen.

National Park Service (förvaltning under Departement of the Interior) förvaltar 392 nationalparker med omkring 275 miljoner besökare årligen. Därutöver förvaltas även ytterligare land- och vattenområde, historiska minnesplatser, djurliv

med mera. I den totala verksamheten är 2,5 miljoner volontärer engagerade samt 28 000 anställda.

Som en del av Departement of the Interior finns även myndigheten Indian Affairs som ansvarar för frågor som berör USA:s ursprungsbefolkningar. Förutom att samarbeta med övriga myndigheter i frågor som rör tex nationalparker bedriver Indian Affairs egen, motsvarande, verksamhet genom Office of Facilities, Environmental and Cultural Resources.

RURACT

Genom JiLU (Jämtlands läns institut för landsbygdsutveckling, se Bilaga I) gavs Jämtli möjlighet att hösten 2009 delta i en studieresa till norra Italien, region Friuli Venezia Giulia. Syftet med resan var att ta del av de erfarenheter man gjort i ett flerårigt arbete med landsbygdsutveckling som bygger på restaurering och vård av äldre bebyggelse och landskap. Resan genomfördes som en del av utbyte inom Rur@ct Network, transfer of practices.

För att motverka stagnation och tillbakagång i ekonomi och befolkningsutveckling i landsbygdsområden, har ett antal europeiska regioner bestämt sig för att samarbeta inom ett nätverk för utbyte av goda exempel och erfarenheter för att utveckla innovativa metoder för landsbygdsutveckling. Nätverket har sitt säte i Limousine i Frankrike och startade 2008. I dagsläget är 16 länder och 58 regioner med i nätverket. Jämtland deltar genom JiLU.

Nätverket har sammanfattat sina strategiska respektive operationella mål i fyra punkter.

STRATEGIC OBJECTIVES

To reinforce the effectiveness of regional policies on rural development.

To promote rural innovation at the service of territorial cohesion.

OPERATIONAL OBJECTIVES

To organise exchanges of experience and the transfer of good practices between European regions.

To foster the emergence of innovative rural development projects in regional programmes.

The strategic foundations of RUR@CT Network, are based on 4 pillars :

- **Innovation:** Attractiveness and dynamism of rural areas depend on their capacity of innovation. Rural territories have an innovation potential which is not enough developed and should contribute towards Lisbon European Strategy.
- **Transfer:** This innovation potential is based on the development of endogenous and exogenous resources. Cooperation is an exogenous resource reinforcing the efficiency of regional policies thanks to the transfer of good practices.
- **Rural:** There is no rural development without agriculture, but rurality is not only agriculture (complementarity)... Synergies are needed between the different programmes and European funds for the development of rural areas
- **Regions:** Rural issues should be better taken into account within regional policies. Regional level allows to guarantee a better territorial cohesion thanks to an integrated governance (rural / urban synergies).

Studiebesöket ägnades åt tre projekt. STS, Recover och Albergo diffuso. De tre projekten fungerar var för sig men bygger på samarbete och synergieffekter där det ena projektet skapar förutsättningar för ett annat som i sin tur återkopplar med positivt resultat för det första som i sin tur får större acceptans o.s.v.

STS (Sustainable Tourist Service), har som huvudsyfte att formulera en modell för hållbart användande av turistiska resurser i landsbygden i berörd region samt att lyfta fram dessa resurser som en ekonomisk produkt färdig att marknadsföra och utnyttja. Arbetet har bedrivits tvärsektoriellt med fokus på delaktighet av lokalbefolkning, entreprenörer och lokal administration. Genom att bl.a. definiera och tydliggöra lokala resurser (landskap, kultur, historia m.m.) har en modell och metod tagits fram för att utveckla hållbar turistisk verksamhet. Resultatet mäts bl.a. i förbättrad livskvalitet i berörda regioner.

Recover (Recovery of the buildings and landscape and exploitation of the Alpine villages) är ett projekt som arbetar med vård och restaurering av äldre byggnader i syfte att genom bevarande skapa turism. Projektet fick sin

start efter den jordbävning som 1976 skadade stora delar av byggnadsbeståndet i regionen. Genom utarbetandet av metod och program för upprustning av byggnader har man lyckats skapa acceptans för att den byggda miljön har ett stort värde för lokalbefolkningen bl.a. genom att vara en turistisk resurs. Projektet tar även in aspekter som hantverk, mat och lokal kultur.

Albergo diffuso är en hotellrörelse som bygger på en gemensam reception, men med uthyrningsrummen spridda i olika kulturhistoriskt intressanta byggnader. Byggnaderna ägs av framför allt privatpersoner, men även offentligt genom kommunerna. För att få vara med i Albergo diffuso ställs vissa krav på rumstandard, byggnadens autenticitet, service m.m.

Slutsatser nationella och internationella perspektiv

Inför fortsatt arbete är det av särskilt intresse att studera det norska verdiskapningsprogrammets arbete med nasjonalparklandsbyar. Programmet är ännu ej slutfört, men tydligt är att Vingelen redan nu kan påvisa positiva effekter i lokalsamhället genom ökad delaktighet och kunskap om betydelsen av den skyddade miljön. För övriga länder är National Parks Canada samt de stiftelser (Trusts) som bl.a. finns i Skottland

och Australien intressanta. Stiftelserna mest för deras kunskap och erfarenheter i att engagera allmänheten i vård och utnyttjande av natur- och kulturmiljöer. National Parks Canada har ett intressant upplägg av presentation av parkernas värde, syfte, känslighet och möjligheter till turistiska aktiviteter.

Exempel att följa upp är de studier som gjorts vid Fulufjällets nationalpark avseende ökat besökstal och ekonomisk utveckling. Helt klart har antalet besökare ökat liksom totalt omsatta belopp, även om varje enskild besökare gör av med mindre summa pengar. De exempel som hämtades från de italienska alperna visar på tydliga samband mellan ökad ekonomisk tillväxt och satsning på natur- och kulturvärden som resurs, även om det i flera fall tagit lång tid och projekten haft problem längs resans gång. Kosterhavets nationalpark har genom sitt omsorgsfulla förarbete lagt grunden för intressanta uppföljningar. Inga resultat är att vänta förrän om ett antal år, men deras metoder är av stort intresse för projektet Vålådalen-Sylarna.

Förutsättningar för internationellt samarbete finns genom de kontakter som tagits med Norge och genom Rur@ct. I samband med karteringen av övriga länders förvaltning av natur- och kulturvärden har en lista på kontaktpersoner tagits fram (se vidare Bilaga II).

I byn Sauris i norra Italien har myndigheterna satsat på att restaurera äldre bebyggelse som ett led i att skapa arbetstillfällen genom turism byggd på lokala traditioner.

Foto: Jamtli, Anders Hansson.

Möjligheter och svårigheter kring regional utveckling

Vikten av samarbete och dialog

Betydelsen av att olika aktörer med gemensamma intressen i ett visst område, eller i en viss fråga, kan mötas, har framhållits många gånger under projektet. Vid mötet med Södra Årefjällens turistförening (SÅFT) m.fl. i Vålådalen den 27 november ledde diskussionerna till att ett datum i maj 2010 fastslogs för ett första av återkommande möten mellan intressenter i Södra Årefjällen. De återkommande mötena är tänkta att fungera som arenor för informationsspridning och diskussion kring aktuella frågor samt för nätverksbyggande mellan i första hand turistföretagare, rennärigen och myndigheter i form av Länsstyrelsen och Åre kommun.

Det har visat sig under projektets gång att förutsättningarna för samarbete och dialog kan vara väldigt skilda och kräver en förmåga till anpassning. Inför det lokala mötet i Ljungdalen kan konstateras att Länsstyrelsen var dåligt förberedd på att diskussionerna nästan uteslutande skulle komma att handla om vad man får och inte får göra i en nationalpark. Det är viktigt att inte underskatta värdet av att processer tar tid och att inse att en process inte alltid innebär en spikrak väg framåt. I en långsam process hinner konflikter och problem tas upp och diskuteras, och chanserna för ett bra slutresultat för alla parter ökar. I ett projekt som bara pågår i fyra månader är inte förutsättningarna särskilt goda för att komma så långt.

Vikten av samarbete och dialog inom och mellan myndigheter har också blivit uppenbar under projektet. Länsstyrelsen har på många sätt goda förutsättningar för tvärsanknutet samarbete. Vad gäller natur, kultur och tillväxt har samarbete skett på flera olika sätt de senaste åren. Det tydligaste exemplet före detta projekt var framtagandet av *Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län* (2008). Naturvård och kulturmiljö tillhör organisatoriskt samma avdelning på Länsstyrelsen, vilket underlättar samarbete. Under de senaste åren har samarbetet fördjupats och bl.a. resulterat i att ett gemensamt profilprogram för skyltar, rapporter m.m. för natur- och kulturmiljöer i länet tagits fram. Detta projekt

Dialogmöten kan skapa förutsättningar för att ett områdes alla intressenter kan få ta del av en hållbar utveckling. Här två generationer med stora intressen i Vålådalen. Foto: Länsstyrelsen, Johan Look.

kan ses som en naturlig fortsättning på det goda samarbetet mellan natur, kultur och tillväxt på Länsstyrelsen.

En stor ojämlikhet i förhållandet mellan natur- och kulturmiljövård som inte går att komma ifrån, är dock den stora skillnaden i ekonomiska resurser, främst vad gäller medel som utgår från Länsstyrelsen. Ett annat stort problem är att resurstilldelningen från centralt håll alltså i hög grad präglas av stuprörstänkande. Exempelvis kan medel från Naturvårdsverket oftast inte användas för kulturmiljöinsatser och medel från Riksantikvarieämbetet inte för insatser på områden i statlig ägo. Kulturmiljömedlen är också starkt begränsade vad gäller t.ex. inventeringar och kunskapsunderlag.

Organisatoriskt hör funktionerna för naturvård och kulturmiljö till samma avdelning som funktionen för rennärigen. Rennäringsfunktionen förvaltar statens mark i fjällvärlden och har därigenom en nyckelposition i alla frågor som handlar om utveckling i dessa områden. Tillstånd krävs för olika typer av verksamheter och speciella regler finns kring bl.a. byggande och markupplåtelse. För detta projekt hade det varit en klar fördel om rennäringsfunktionen varit med på ett tydligare sätt från början, helst redan i de tematiska dialogmötena mellan centrala myndigheter och länsaktörer. Information om det här projektet har visserligen skett löpande, bl.a. inom ramen för den regionala referensgruppen, men ren-

näringsfunktionen har inte haft möjlighet att prioritera medverkan vid lokala möten. Så här i efterhand kan konstateras att många diskussioner med lokala företrädare blivit litet "hängandes i luften", eftersom markförvaltaren inte varit närvarande. Det har funnits uttryckliga önskemål vid de lokala mötena om att rennäringsfunktionen bör delta i framtida möten, vilket är en tydlig lärdom att dra av det här projektet.

Om samarbetet mellan natur, kultur och tillväxt fördjupats alltmer på regional nivå, är intrycket att så inte riktigt är fallet på central nivå. De fyra kulturektorsmyndigheterna (Riksantikvarieämbetet, Statens kulturråd, Riksarkivet och Svenska Filminstitutet) har under nära två decenniers tid samarbetat kring frågor som handlat om regional utveckling och tillväxt. Sedan Sveriges EU-inträde har samarbetet successivt fördjupats. Myndigheterna har under åren delat på en plats i några nationella övervakningskommittéer för olika strukturfondsprogram, vilket beskrivits som en förlösande faktor för samarbetet dem emellan. Myndigheterna har även regleringsbrev som i dessa frågor överensstämmer med varandra. På senare år har också de s.k. tillväxtmyndigheterna, idag främst Tillväxtverket, involverats i samarbetet. Den nuvarande regeringens tydliga satsning på kultur kopplat till tillväxt och entreprenörskap har ytterligare lyft frågan (*Ökat entreprenörskap och utvecklat företagande genom kultur-, kulturarvs- och idrottsprojekt*).

Ett samarbete motsvarande kulturektorsmyndigheterna finns inte mellan t.ex. Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Det skulle underlätta arbetet på regional nivå om stuprören mellan natur och kultur på central nivå luckrades upp. En stor potential finns sannolikt i ett utökat samarbete mellan natur, kultur och tillväxt, sett till alla de aktörer som finns inom området på kommunal och regional nivå. Samarbetet mellan t.ex. Jamtli och Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion är välutvecklat sedan många år. Nordiskt centrum för kulturarvspedagogik (NCK) har de senaste åren inneburit en kontinuerlig kontaktyta mellan bl.a. Länsstyrelsen, Landsarkivet och Läns-kulturen, och flera exempel finns på samarbeten. T.ex. finns Kultur Z som är ett samverkansorgan för länets kulturpolitiker.

Vad gäller relationen mellan central och regional nivå, bl.a. myndigheter emellan, diskuteras den frågan i rapporten, *Tematiskt myndighetsarbete*.

Innovation och förnyelse. En slutsats från centralt håll är att det är viktigt att kunna genomföra tvärssektoriella projekt, där nationella myndigheter kan vara med och medfinansiera insatser. I rapporten lyfts också fram att det vid de regionala dialogmötena som hölls inom projektet, framkom att nuvarande regelverk "låser medlen" på ett sätt som från regional tillväxtsynpunkt kan vara hämmande (se vidare under rubriken *Slutsatser kring projektets genomförande och vägen framåt*.)

I och med att tvärssektoriella projekt uppmuntras i teorin i flera olika sammanhang, men samtidigt försvåras i praktiken, underlättas inte ett utökat samarbete mellan regional och central nivå. Det arbete med avsiktsförklaringar som pågår mellan Statens kulturråd och regionerna kring samverkan på kulturområdet, visar däremot på ett annat sätt att samarbeta mellan central och regional nivå. Arbetet med avsiktsförklaringar verkar mycket intressant, och kan säkert tillämpas även i andra sammanhang (se vidare Bilaga I, under rubriken Statens kulturråd).

Villkor för företagare och målkonflikter

Södra Årefjällen har under projektet beskrivits som världens starkaste ekoturismdestination. Här finns närmare tio företag inom ett geografiskt ganska litet område märkta med kvalitetsstämpeln *Naturens bästa* (www.naturensbasta.se). Flera turistföretagare i området har velat poängtera att lönsamhet är en nyckelfråga. Visserligen brinner man för sin verksamhet och för sin bygd, men man måste kunna leva också. Att vara småskalig turistföretagare är inte bara en livsstil – det handlar också om att bedriva en professionell verksamhet.

Naturens Bästa är en märkning som står för högkvalitativa upplevelsearrangemang, lokal förankring, ökat naturskydd, ett mer miljöanpassat resande och en större omsorg om resmålets natur- och kulturvärden.

För företagare i Södra Årefjällen och området kring Ljungdalen, hör kontakter med Länsstyrelsen och andra myndigheter många gånger till vardagen. Själva tillståndshanteringen har kommit upp som ett särskilt problem, där många företagare upplever att processen är byråkratisk, krånglig och tar för lång tid. I området handlar det framför allt om tillstånd till verksamheter på statligt renbetesfjäll och tillstånd inom Vålådalsens naturreservat. Vid mötet i Vålådalen den 27 november bestämdes att återkommande möten ska hållas mellan företrädare för olika intressen i området. Som preliminärt tema för det första mötet bestämdes hanteringen av tillstånd. Statlig markförvaltning och renskötseln är nyckelfaktorer i sammanhanget. Ingen vill medvetet sabotera för någon annan, och genom att träffas och lära av varandra, kan många missförstånd och felaktigheter undvikas.

Andra generella problem är att det är svårt att nå ut, att kunna distribuera sina tjänster och många gånger svårt att ta betalt för sin produkt. Uppfattningen att naturen (och i ofta kulturen) ska vara gratis genom allemansrätten är djupt rotad i det här landet. "Det är lättare att sälja After Ski, än att ta betalt för tystnad", som någon uttryckte det. I Ljungdalen ifrågasattes det om det verkligen går att få ut mer pengar från turister som ändå bara vill ge sig ut på egen hand i naturen, ha med sig egen mat o.s.v. Ofta skulle man som företagare behöva ta mångdubbelt mer betalt för en produkt, än vad man faktiskt kan. Att i högre grad nå en mer köpstark och betalningsvillig utländsk marknad, ses som en viktig fråga i framför allt Södra Årefjällen.

För företagare i Södra Årefjällen är närheten till en stor turistdestination en realitet att förhålla sig till. Vid möten inom projektet har flera intygat att närheten till Åre är en stor tillgång, som kan gagna alla turistföretagare i området. Att locka åtminstone en del turister från Åre att också besöka Södra Årefjällen och uppleva något mer "genuint", skapar nöjdare kunder – både ur ett Åreperspektiv och ett Södra Årefjällen-perspektiv. Närheten till utbyggd infrastruktur, i form av t.ex. E 14 och järnvägen, gynnar också Södra Årefjällen. Ett intryck, utifrån projektets möten, är dock att samarbetet med turistarrangörer i Åre idag inte fungerar optimalt. Från Åres sida finns uppenbarligen ett intresse av att marknadsföra Vålådalen med omnejd, men det har ibland

gjorts på ett tveksamt sätt. Exempelvis har vissa känsliga områden lanserats som lämpliga att cykla i, vilket inte är hållbart i längden (se vidare nedan).

Dessvärre fanns inte möjligheten inom det här projektet att fördjupa diskussionerna kring företagandets villkor i Ljungdalen. För företagarna i Ljungdalen är möjligheten, eller problemet, omvänt mot för Södra Årefjällen, på så vis att man befinner sig långt ifrån stora turistdestinationer. Här har man mindre konkurrens, mindre tryck på markerna och, som det verkar, färre målkonflikter – men å andra sidan är man mer isolerad. Sannolikt är man tvungen att på gott och på ont "reda sig själv" i högre grad än runt omkring Åre. Detta skapar en viss mentalitet, som uppenbarligen ändå inte är något hinder för att folk ska vilja flytta dit – tvärtom. Ljungdalen-Storsjö går vad gäller befolkningsutveckling emot trenden i kommunen och länet i övrigt.

Målkonflikter mellan skilda verksamheter finns på övergripande central nivå i samhället, men blir så mycket påtagligare på regional och lokal nivå. Olika typer av målkonflikter hör fjällområdena till och får ofta stort utrymme i media. Ofta kan små separata målkonflikter uppstå på olika håll, men sammantaget innebära en stor påverkan.

Vid sidan av turistnäringen är renskötseln en viktig näring i området. Renskötsel är en areell näring med specifika lagstadgade rättigheter. Inom det aktuella området bedriver Handölsdalens och Tossåsens samebyar renskötsel. Mittådalens sameby tangerar området i sydväst. Tåssåsens och Handölsdalens gränser är fastställda genom Lantbruksnämndens beslut 1973. För sedvane-rättsmarkerna finns inga fastställda gränser.

Företrädare för renskötseln har i flera sammanhang, både inom detta projekt och vid andra möten, uttryckt att man känner sig pressade från flera håll. Vissa alltmör extrema och perifera turismsatsningar kan innebära stora påfrestningar på rennäringen. Exempelvis kan renar bli störda och sprida sig över större områden. Renskötsel är en geografiskt beroende näring med skilda och ibland snabbt varierande förutsättningar över säsong. Exempelvis markkonflikter, vägdragningar och vindkraftsetableringar kan störa rennäringen och därtill bidra till en känsla av oro, misstänksamhet och uppgivenhet.

Kalvmärkning.

Foto: Christer Olofsson.

Vad gäller vindkraft finns också en oro kring att utländska ekoturister kommer att välja andra områden, om en storskalig utbyggnad sker i den svenska fjällvärlden. Upplevelsen av orörd natur och "vildmark" naggas i kanten, och då spelar det ingen roll att det handlar om grön el och att området sedan mycket länge är ett kulturlandskap. Enligt uppgift vid ett av de möten som genomförts i projektet, har flera internationella agenter för ekoturism meddelat att de inte kommer att fortsätta att sälja resor till Södra Årefjällen om området byggs ut för vindkraft.

En annan målkonflikt som berörts med stor tyngd flera gånger från Södra Årefjällen är den ökande cyklingen i fjällvärlden. Cyklingen är något av en nyckelfråga vad gäller att lösa målkonflikter i fjällvärlden. Cykeln är å ena sidan ett miljövänligt transportmedel, men innebär samtidigt ett markslitage och en viss störning. Även om cykling på leder många gånger innebär ett marginellt slitage, kan upplevelsen för t.ex. vandrare försämrats avsevärt. Flera personer med olika bakgrund och tillhörighet har under projektets gång berättat att det finns ett tryck på att kunna erbjuda alltmer perifera och extrema upplevelser i fjällvärlden. Här kan en framtida nationalpark vara en del av lösningen på den målkonflikten, eftersom det i en nationalprocess finns möjligheter att se över hur verksamheter bör kanaliseras.

Ett sätt som kan bidra till att lösa målkonflikter, vid sidan av mer formella åtgärder som tillsyn och förbud, är det som nämnts under rubriken *Vikten av samarbete och dialog*, nämligen att skapa mötesplatser. Att berörda parter träffas, utbyter erfarenheter och diskuterar konkreta problem, är med stor sannolikhet en väg till framgång. Svårigheten kan vara att få en kontinuitet i sådana möten. Detta gäller inte minst när arbeten bedrivs i projektform. Ett problem är att när ett projekt är slut, finns ofta ingen organisation som mäktar med att ta vid. Att skapa fasta tvärssektoriella grupperingar för att skapa hållbar utveckling och tillväxt i fjällområdena är idéer som analyserats och presenterats i flera olika sammanhang. Uppenbarligen är det ändå väldigt svårt att nå dit.

Exempel på tidigare och pågående arbeten med tvärssektoriella grupperingar som kan nämnas är *Fjällprogrammet i Jämtlands län. Regionalt miljö- och hushållningsprogram för fjällen i Jämtlands län* (2005), Forskningsprogrammet *FjällMistra*, samarbetsorganet *Fjälldelegationen*, Projekt i Frostviken kring lokal förvaltning, Tillväxtverkets pågående uppdrag kring Fjällanpassad hållbar utveckling och ett nyligen startat samarbetsprojekt mellan STF, Trondhjems Turistförening och Naboer AB, kallat *Fjällen – en arena för hållbar samhandling*.

Nationalparken: Hot eller möjlighet?

Under projektets gång har den eventuella nationalparken i området på sina håll väckt starka känslor. Förra gången frågan var uppe till diskussion, för ca 10-15 år sedan, stupade planerna framför allt på att man var väldigt kritisk från Bergs kommuns sida, i synnerhet från Ljungdalen. Vid det möte som hölls i Ljungdalen inom projektet blev det tydligt att det finns ett stort behov av att diskutera nationalparken. Det finns hos många en stor allmän skepsis kring en nationalpark och många frågor kring vad man får göra och inte göra i parken. Det finns många förutfattade meningar kring en nationalpark och en misstro gentemot myndigheter, främst Naturvårdsverket. Framför allt finns stora farhågor kring att en nationalpark kommer att innebära inskränkningar av skotertrafiken, som bedöms som helt avgörande för turismen och för lokalbefolkningen. Det är uppenbart att många inte tror att de ska få ha något att säga till om i processen, utan att nationalparken ska klubbas igenom uppifrån och syfta till att lägga en död hand över all utveckling i området.

Idag finns särskilda restriktioner i området, framför allt i form av naturreservat, förbudsområde för terrängkörning och statligt renbetesfjäll. Dessutom finns flera ibland motstridiga intressen. För rennäringen, skoteråkningen, turismen, naturvården och andra intressen i området kan en nationalpark tvärtom fungera som ett verktyg att lösa olika målkonflikter, eftersom möjligheterna till kanalisering av verksamheter ökar. Trots att man från Länsstyrelsens sida berättat hur processen idag går till, där delaktighet och möjligheter till lokal utveckling är viktiga delar, finns på sina håll en stor misstro mot detta. Att hänvisa till Naturvårdsverkets nationalparksplan och i tid närliggande exempel, t.ex. Fulufjället och Kosterhavet, är uppenbarligen inte tillräckligt. Det visade sig nästan omöjligt att i Ljungdalen ta upp en större diskussion kring möjligheter för t.ex. turismen, innan det är klart hur bl.a. skoteråkningen påverkas vid bildandet av en nationalpark.

I mötena med Södra Årefjällen framkom en klart positivare syn på en nationalpark, även om det underströks att en nationalpark måste fyllas med ett innehåll och att alla måste få vara med i processen. Det är dock med stor sannolikhet så att *alla* i Ljungdalen inte är negativa till en

nationalpark, och att inte heller *alla* i Södra Årefjällen är positiva.

Självaste ordet *nationalpark* är sannolikt en turistmagnet i sig, men paketeringen är viktig. Något som kommit upp som en idé vid flera av de möten som genomförts i projektet, och i andra sammanhang, är att bilda en "samisk nationalpark". Företrädare för samebyarna har vid mötena betonat att det är mycket viktigt att samer och rennäringen finns med från början i diskussionerna, och senare i förvaltningen. Någon menade att rennäringen sysslar med både tillväxt och bevarande, samt har ett miljötank kring verksamheten, vilket innebär en unik kompetens i sammanhanget. Idén att skapa en samisk nationalpark har bl.a. väckts av samebyarna själva.

En annan spännande idé som framkastats är att skapa en "internationalpark", som omfattar områden på båda sidor av svensk-norska riksgränsen. Många idéer och pågående projekt finns idag kring samarbeten i olika former över gränsen. Ett projekt i form av en förstudie kring samarbetsmöjligheter i den svensk-norska fjällvärlden har inletts, vilket bl.a. involverar STF, Naboo AB och Trondhjems Turistförening. Att fortsätta och fördjupa samarbeten i olika former över riksgränsen, är viktigt och betydelsefullt ur flera aspekter.

Det har påtalats flera gånger vid mötena att det inte är Länsstyrelsen som driver nationalparksprocessen, utan att det är Naturvårdsverket som äger frågan. Det har varit litet av ett pedagogiskt dilemma under projektet att diskutera olika aspekter av en fråga, utan att äga själva processen. Länsstyrelsen vill ändå sammanfattningsvis hävda att några faktorer är ytterst betydelsefulla för att processen kring bildandet av en nationalpark i området ska bli framgångsrik:

- Processen måste involvera lokalbefolkningen och alla intressenter i området såsom kommuner och samebyar på ett tidigt stadium. Det är viktigt att ta människors oro och frågeställningar på allvar. Det behöver komma till stånd flera dialogmöten på olika ställen utifrån skilda förutsättningar.
- Det är viktigt att visa på hur lokalsamhället kan tjäna på en nationalpark, t.ex. genom att skapa olika ingångar i parken i form av visitors

centers och genom att kanalisera verksamhet. Ett konkret exempel som tagits upp är att företagare som verkar inom t.ex. Fulufjället eller Kosterhavet bör bjudas in och informera om hur de upplever en nationalpark.

- Idén att skapa en samisk nationalpark har väckts. Att beakta rennäringens intressen i området är en nyckelfråga, samtidigt som en nationalpark med samiska förtecken skulle vara ett mycket starkt varumärke.

Nya marknader och turistprodukter

Det har vid flera möten framkommit att en nyckelfråga för turistföretagare i området är att nå en köpstark utländsk marknad i större omfattning än idag. I Södra Årefjällens turistförenings regi har nyligen en broschyr som marknadsför området tagits fram, vilken bl.a. ska spridas vid internationella turistmässor. Vad gäller marknadsföring av ekoturism, som är ett positivt laddat ord i sig, är det en stor tillgång att det finns en etablerad organisation med gott renommé i bakgrunden i form av Svenska Ekoturismföreningen med kvalitetsmärkningen *Naturens bästa*. Här ligger ett långsiktigt och målmedvetet arbete bakom framgångarna.

Det har ifrågasatts varför inte fler utländska turister kommer till Södra Årefjällen, när området ändå anses som förhållandevis lättillgängligt. Det har uttryckts att det ofta blir för dyrt och krångligt att ta sig hit. När resan innebär först flyg, sedan flyg igen, buss eller taxi från flygplatsen, därefter buss eller tåg (utan samordning) och sedan taxi sista biten – då är det inte säkert att turisten från kontinenten uppfattar resmålet som lättillgängligt. Å andra sidan är lågprisflyg och chartrade plan tveksamt när turismen ska vara hållbar, inte minst när det handlar om ekoturism.

Flera gånger under projektets gång har betydelsen av att förbättra informationen om, och bättre utnyttja kulturyttringar och kulturarvet, betonats. Från länets turismorganisation JHT har det poängterats att immateriella värden har ett ekonomiskt värde. Berättande, "Storytelling", ligger i tiden och är ofta det som ger ett unikt mervärde till en upplevelse. Flera har vid projektets möten betonat att det blir mer och mer av kultur och kulturhistoriska inslag i den naturbaserade turismen. Här har t.ex. Jamtli, Gaaltije och arkiven mycket att erbjuda.

I bl.a. Landsarkivet och Föreningsarkivet finns oändliga mängder historisk information, som kan nyttiggöras på annat sätt än för traditionell historieskrivning (se vidare Bilaga III).

Förstärkning av varumärke

Information ur arkiven används för att ge förankring och autenticitet till produkter som redan är i produktion. Det kan vara initialer i en ostform som med arkivens hjälp ska uttolkas för att visa att man gjort ost på gården sedan urminnes tid, för att få ett namn eller berättelse som kan ge osten ett mervärde. Här kan exemplet Fjällnäs Högfjällshotell lyftas fram där man vid framtagning av nytt koncept för hotellet ägnade mycket tid till arkivstudier, inte minst för att återskapa den äldre delen av anläggningen exteriört och interiört. Anläggningens gamla anor lyfts också fram som en reseanledning i sig.

Inspiration till nya produkter

Information som kan inspirera redan etablerade företagare till utveckling av nya produkter, men kanske också för nya entreprenörer. Det kan vara receptsamlingar, skisser av föremål, äldre ritningar till hus, detaljer på hus m.m.

Se Platsen/landskapet

Berättelser om personer, platser och företeelser som kan tas fram efter behov, t.ex. för natur- och kulturguider, turistbroschyrer, marknadsföring o.s.v. Olika grupper och olika tider behöver sina berättelser.

Vid mötena har flera gånger frågan om *vems* historia som ska berättas, och *hur* den ska berättas, tagits upp. Det har påpekats att information om rennäringen och den samiska kulturen ofta är bristfällig och föråldrad, trots att det i ett nationellt och internationellt perspektiv sannolikt är just detta som det finns störst sug efter. Det har från samiskt håll påtalats att turister ofta gärna vill ha en tillrättalagd bild av samernas villkor idag, inte en verklig bild, och att den samiska kulturen lyfts fram när det passar etablissemangen. Det har dock även sagts med eftertryck att det är just den verkliga och "sanna" historien som folk vill höra, och som kan vara det verkligt intressanta. För många är det exotiskt nog att träffa folk som bor i en fjällnära glesbygd,

*I Vålådalens naturum visas Bl.a. samiskt konsthantverk. De åtta årstiderna i en tolkning av Folke Fjällström. Materialet är masurbjörk och renhorn.
Foto: Denny Calvo*

samer såväl som övriga, och få reda på vad det innebär att bo och verka i en sådan miljö.

Det har framkommit att det finns en stor potential i att förena natur- och kulturturism med konst och konsthantverk. I Vålådalens naturum har konsten och konsthantverket sedan länge haft sin givna plats. Södra Årefjällens turistförening har nyligen startat ett projekt med namnet *Konsten och kulturen i naturen*. Projektet handlar dels om inventering och uppskyltning av kulturlämningar i naturen, och dels om att lyfta fram konstnärer och konsthantverkare inom området. Många av dem hämtar inspiration från naturen och en förhoppning är att inom projektet kunna ta fram nya konstprodukter. Konst, konsthantverk och kulturella och sinnliga produkter och upplevelser i övrigt ger ett mervärde till ett besök, eller kan mycket väl vara själva anledningen till besöket. Litet tillspetsat kan sägas att vacker och spektakulär natur finns på många platser, men kultur kan göra en plats unik.

Ett liknande exempel kan hämtas från Ljungdalen, där glasblåsaren Philippe Sansaricq från Haiti under hösten 2009 öppnat en ateljé med butik. På sin hemsida (www.art-of-fire.se) beskriver han sitt hantverk på följande sätt:

"I am a glassblower and designer who was born in Haïti 1963. I grew up in close contact with my country's culture, proud history, the people's strong will to live and to see the beauty of life. This is what inspires me in my artwork today, together with the contrast between the Caribbean roots and the arctic region in which I live."

*Ett exempel på ett företag som förenar naturturism med konsthantverk är Wild Impression i Ottsjö. Företaget är medlem i Ekoturismföreningen och erbjuder olika guidade turer i naturen samt driver Galleri Kreativ. I galleriet visas och säljs deras egen keramik. Här visas också en konstutställning samt säljs hantverk från främst lokala tillverkare. Bland deras egna produkter finns muggar med ledkrysset som motiv samt muggar med "spåravtryck" från vilda djur (www.wildimpression.se).
Foto: Leif Silversund.*

Slutsatser kring projektets genomförande

Denna rapport är slutprodukten i projektet *Regional tillväxt baserad på natur- och kulturvärden - exemplet Vålådalen-Sylarna*. Med tanke på att projektet pågått under väldigt kort tid, och i vissa avseenden varit spretigt, menar Länsstyrelsen ändå att projektet varit framgångsrikt. Så här i efterhand kan ändå konstateras att den ursprungliga projektbeskrivningen försökte fånga in för många aspekter på för kort tid. Redan i arbetet med projektbeskrivningen blev det tydligt att vidlyftiga ambitioner, snäva ekonomiska ramar, otydlig arbetsfördelning och myndigheternas olika ingångar i frågan gjorde det hela svårt att få ihop. I planeringsskedet var dessutom projektet tänkt att pågå längre tid och med en större budget.

Att sy ihop ett projekt, om än litet, med många olika aktörer, finansiärer och infallsvinklar på natur och kultur inom ramen för hållbar regional tillväxt, har varit väldigt givande, men samtidigt problematiskt i flera avseenden. Stor möda lades i början på projektet på att identifiera och ta kontakt med berörda intressenter. I den glesbefolkade fjällvärlden i det, sett till den totala befolkningen, lilla länet Jämtland, blir det ofta samma personer som är med överallt. I synnerhet i inledningen av det här projektet, varnade flera för att det fanns en viss projektrötthet hos flera av dem som projektet syftade till att involvera. Detta i ännu högre grad då flera likartade processer redan bedrevs i området.

Det hade varit en fördel om rennäringsfunktionen involverats tydligare på ett tidigare stadium och på ett mer påtagligt sätt i projektet, eftersom så många frågor kommit att kretsa kring rennärning och markförvaltning. Dessvärre har de inte haft möjlighet att avsätta tid till projektet. Vad gäller samer och renskötsel i stort bör också Gaaltjes roll poängteras. Gaaltje är en verklig tillgång vad gäller att företräda samerna, och att lyfta fram sydsamisk kultur och samiskt näringsliv och bedriver själva ett projekt kring samisk turism.

De aktiviteter som genomförts i projektet har framför allt varit möten med olika aktörer på olika platser, vilket varit en medveten strategi. Mycket tid har gått åt till att planera och bearbeta mötena, i form av t.ex. inbjudningar och minnesanteckningar. Processen kring inbud-

ningarna till lokala grupper har i vissa fall blivit något stökig, vilket är en lärdom i sig. Det visade sig t.ex. att inbjudan till mötet i Ljungdalen inte nådde alla som i efterhand sade sig varit intresserade av att delta. Ett urval på något sätt bedömdes nödvändigt att göra, men det var ändå olyckligt att inte alla som velat vara med, fick en chans att komma. Vid alla möten är det också lätt att några personer blir dominerande och bestämmer agendan för mötet.

Ett problem som framgått tydligt är den osäkerhet som många känt inför en ev. nationalpark och vad detta i sin tur medför på lång sikt. Detta har stundtals hämmat andra diskussioner. Att diskutera utvecklingsfrågor i området bör/måste ske i någon form av samverkan med Naturvårdsverket som äger frågan.

Även om kanske fler eller andra personer skulle kunna ha bjudits in till de olika mötena, är ändå mötena i sig ett viktigt resultat av projektet. Att samla så många olika aktörer som möjligt och sitta ned i olika konstellationer och diskutera frågor kring natur, kultur och tillväxt, har varit väldigt givande. Något liknande har inte tidigare gjorts i Länsstyrelsens regi. Visserligen var flera kontaktytor väletablerade sedan tidigare, men nya kontakter och konstellationer har skapats.

Det har varit en stor fördel att i Ljungdalen och Södra Årefjällenanvändasigavbefintligastrukturer i form av t.ex. turistföreningar, och att ha haft två engagerade kontaktpersoner på plats i form av Reimar Larsson vid Ljungdalsfjällens turistbyrå och Dennis Nordström, verksamhetsledare vid Södra Årefjällens Turistförening (SÅFT). I synnerhet har engagemanget från SÅFT:s sida varit långtgående och starkt bidragit till att projektet nått goda resultat.

Syftet med projektet har till stora delar uppfyllts, även om inte alla målsättningar har kunnat nås fullt ut. En uttalad förhoppning från början var t.ex. att projektet skulle leda till att ett eller flera lokalt drivna projekt samt att någon företagsidé tog vid där Länsstyrelsens arbete slutade. I dagsläget finns ett par konkreta företagsidéer och olika projekt pågår eller är under planering. I Södra Årefjällens Turistförenings regi pågår dels projektet *Konsten och Kulturen i Naturen* och dels befinner sig ett större projekt med namnet

Värdskap och Kvalitet på planeringsstadiet. Projektet beskrivs som en kraftinsats för att stimulera företagsamheten och innehåller två "förädlingsområden", dels Upplevelser och service och dels Marknadsföring. Projektet är tänkt att pågå i tre år och bl.a. innebära samverkan med Länsstyrelsen. Ett annat exempel är en företagsidé som fick extra skjuts efter ett av de lokala mötena. Företagsidén handlar om att sälja en mängd olika upplevelser på temat natur och kultur till svenska och utländska turister. Idén hade vuxit fram under en tid, men de sista pusselbitarna föll enligt företagaren själv på plats efter vårt lokala möte. Ett separat möte har sedan hållits kring idén på Länsstyrelsen. Även om det återstår att se vad idén till slut resulterar i, så är det positivt i sig att idén kläcktes, att man hörde av sig till Länsstyrelsen och tillsammans med handläggare med olika kompetenser diskuterade idén. Det kan dock konstateras att det inte var helt enkelt att kalla ihop till mötet på Länsstyrelsen

p.g.a. tidsbrist m.m. När Länsstyrelsen bjuder in till diskussion, är det naturligtvis en förutsättning att det också finns resurser att ta emot de som vill diskutera.

Spridningen av projektets resultat har, förutom genom denna rapport, dels skett via de kanaler som skapats inom projektet självt och dels genom den rad kontaktpersoner på olika nivåer som på olika sätt medverkat. Det är märkbart att arbetssättet med de partsammansatta referensgrupperna och dialogmötena rönt framgång och att en fortsättning efterfrågas.

Erfarenheterna från projektet bör kunna nyttjas inom pågående och framtida processer. Bland dessa kan nämnas Tillväxtverkets uppdrag kring fjällanpassad hållbar lokal och regional utveckling (Fjälluppdraget), samt det nya uppdraget "Handlingsplan för kulturella och kreativa näringar" och Tillväxtverkets nya besöksnärlingsprogram.

Vägen vidare

Projektet Regional tillväxt baserad på natur- och kulturvärden - exemplet Vålådalen-Sylarna bör ses som ett viktigt inspel i många av de olika processer som pågår i fjällvärlden och som på olika sätt berör likartade frågeställningar, likaså som ett inspel i övriga områden som nyttjar natur- och kulturvärden som utgångspunkt för regional tillväxt.

De goda erfarenheterna från projektet manar till en fortsättning. Den organisationsmodell som använts och det innehåll som projektet haft bör ges möjlighet att fortsätta att utvecklas och förbättras. En mera långsiktig organisation bör skapas för möjliggöra samordning av de många processer som är på gång och som kan hantera sektorsövergripande frågeställningar. Vägen mot en i alla avseenden hållbar utveckling går via en bred förankring.

En fortsatt utveckling av det nätverk som skapats, och de frågeställningar och förhållningssätt som diskuterats, kan i förlängningen få betydelse för andra regioner.

Under projektets gång har det blivit tydligt att det saknas en samlad överblick över vad som pågår inom ett geografiskt område, särskilt om det gäller processer med olika avsändare. Samma typ av frågor diskuteras från olika synvinklar, men den tvärssektoriella samordningen kan ofta saknas.

Under projektet har det också blivit tydligt att Länsstyrelsen har en central roll vad gäller utvecklingen i fjällvärlden. Det gäller inte bara tillståndshantering, utan även som kunskapsresurs. Länsstyrelsen bör bli bättre på information. Vid möten med Södra Årefjällens turistförening har det uttryckts att det borde finnas en turism-samordnare, eller t.o.m. en hel turismenhet på Länsstyrelsen. Turismsamordnaren skulle fungera som en ingång till Länsstyrelsen, där man som t.ex. blivande turistföretagare skulle få information om alla slags tillstånd som eventuellt krävs, vart man vänder sig för att få råd och tips kring bidrag, natur- och kulturmiljöer m.m.

En samordning av kompetenser och resurser som på ett bättre och tydligare sätt kan leda fram mot till en hållbar natur- och kulturturism bör såldes organiseras. För att detta skall kunna

ske bör ett mera formaliserat nätverk skapas. Den tvärssektoriella samverkan mellan företrädare för nationell och regional nivå, samt företrädare och intressenter i de lokala områden som berörs, som skett inom detta projekt har fungerat väl och utgjort ett bra forum för de dialoger som förts mellan olika intressenter. För en långsiktigt hållbar utveckling är dessa dialoger en nödvändighet. Den lokala förankringen är avgörande för hur saker och ting kan gå framåt. Vad gäller samordning och nationell överblick är det naturligt att de centrala myndigheterna har ett övergripande ansvar.

Den organisationsstruktur som funnits inom detta projekt har visat sig väl fungerande och bör kunna stå som modell för ett mera formaliserat nätverk. En viktig fråga är att klara ut vilket mandat och resurser en sådan grupp har.

Ett sådant nätverk skulle bli ett viktigt forum för såväl information som för fortsatta diskussioner kring viktiga utvecklings- och bevarandefrågor och skapa möjligheter för ett tvärssektoriellt tänkande och en helhetssyn för ett geografiskt område. Dessa frågor har, utifrån projektets förutsättningar, fått en viss belysning. Erfarenheten från de olika referens- och dialogmötena har visat att dessa frågor behöver ytterligare tid för att belysas.

Ett mera formaliserat nätverk ger också bättre möjligheter att på ett tidigt stadium få till stånd dialogmöten och förankring av olika åtgärder. Nätverket skulle också kunna agera som bollplank i processer som nationalparksbildandet, utvecklandet av samisk turism, olika destinationsutvecklingar m.m..

Ett konkret resultat som redan vidtagits är att det avsatts en tid i maj 2010 för fortsatta diskussioner och informationsutbyten i Vålådals-området, med de parter som medverkat i detta projekt.

För myndigheterna på lokal, regional och nationell nivå framstår möjligheten att koncentrera insatser mot ett geografiskt område med höga natur- och kulturvärden som en framkomlig väg. Det uttryckta behovet av en turism-samordnare tyder på detta. Företagen vill ha en funktion som kan lotsa, underlätta myndighetskontakter för information om dels tillstånd, villkor för att driva

en viss verksamhet, dels vilka stödmöjligheter som finns. Koncentrerade insatser möjliggör också på ett bra sätt att diskutera möjligheterna för hållbar tillväxt och bevarandefrågor, samt hur utveckling kan bidra till ett bättre bevarande av höga natur- och kulturvärden.

Samlade insatser från myndigheterna skulle dels kunna vara av informations- och rådgivningskaraktär dels av riktade stödinsatser både med bevarandemedel och utvecklingsmedel. Myndigheterna kan då lyfta fram hela den arsenal av medel som kan finnas, se "Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län".

Myndigheter bör överväga att genom ett samordnat arbetssätt, inom geografiska områden med höga natur- och kulturvärden och ett antal intresserade företag, genomföra riktade, proaktiva insatser i syfte att underlätta för företagen att utveckla produkter som leder till hållbar regional tillväxt.

En insats för förstärkt utveckling bör därför vara att stimulera nätverksbyggande mellan företag. Starkast effekt får vi troligen om vi stimulerar utveckling av destinationsbolag för viktiga turistdestinationer. Medel för denna typ av insatser finns i landsbygdsprogrammet, strukturfondsprogrammen och är också möjligt att stödja via nationella projektmedel. Denna insats ger företagen möjlighet att arbeta strategiskt, profilerat, marknadsinriktat och på så sätt ha större möjlighet att utvecklas, samtidigt som vi får en organisation att diskutera bevarande- och hållbarhetsfrågor med. Den turistiska destinationen kan också underlätta diskussioner om nödvändiga investeringar i de enskilda turistföretagen.

Projektet har visat att det finns en stor potential för hållbar tillväxt genom att skapa turistpro-

dukter/upplevelseprodukter med natur- och/eller kulturvärden som grund. För att skapa hållbar regional tillväxt i områden med höga natur- och kulturvärden visar projektet också att närheten till eller möjligheten att skapa en turistdestination är av stort värde.

Ett sätt att göra detta på vore genom utlysningar inom ett område där man ger möjlighet både till destinationsföretag och till enskilda företag att söka utvecklings-, bevarande- och företagsinvesteringsmedel. Insatserna bör vara konkreta och handfasta för att så snabbt som möjligt leda till investeringar i företagen. Av stor vikt är också att fortsatt hålla dialogmöten med andra intressenter inom de geografiska områden man valt ut. Dialogmöten som bör ligga tidigt inom varje process som dras igång.

Samtliga av de målsättningar som fanns inom projektet bör kunna belysas ytterligare.

Slutligen vill Länsstyrelsen se projektet som ett viktigt inspel i diskussionerna kring bildandet av en nationalpark i Vålådalen-Sylarna.

Den osäkerhet som råder inom lokalområdet gör att Naturvårdsverket snarast bör inleda samtal med berörda parter. Länsstyrelsen, liksom de två berörda kommunerna ställer sig bakom denna önskan. Misstron för möjligheten till lokalt inflytande över processen är stor, men grunden till förståelsen är lagd inom detta projekt. Eventuellt kommande projekt i området skulle vinna på en samordning med nationalparksprocessen. Vi kan inte nog understryka betydelsen av de lokala dialogerna samt att alla intressenter får delta i processen. Samebyarnas representanter fick också stöd i sin ambition att undersöka möjligheten att bilda en nationalpark med samisk profil. Detta bör också vara en del av den framtida processen.

Referenser

Tryckta källor, rapporter och regleringsbrev

En nationell strategi för regional

konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013. Regeringen, Näringsdepartementet 2006.

Fjällprogrammet i Jämtlands län. Regionalt miljö- och hushållningsprogram för fjällen i Jämtlands län. Länsstyrelsen i Jämtlands län 2005.

Fredman, P., Hörnsten-Friberg, L. & Emmelin, L. *Friluftsliv och turism i Fulufjället. Före – efter nationalparksbildningen.* Rapport 3467. Dokumentation av de svenska nationalparkerna 18. Naturvårdsverket 2005.

Hållbar turismutveckling. Hållbarhetspolicy. Jämtland Härjedalen Turism (www.jamtland.se/index.php?option=com_content&view=article&id=516&Itemid=849&lang=sv).

Kulturarvet - Utvecklingsområde för svensk turism. Nuläge och åtgärdsprogram. Riksantikvarieämbetet 2002.

Kultur i regionala utvecklingsstrategier och program – en lägesrapport. Statens kulturråd et al. 2008 (www.kulturradet.se).

Nationalparksplan för Sverige. Långsiktig plan för nya nationalparker 2009-2013. Naturvårdsverket 2008.

Olsson, M. *Mathantverkare. Dokumentation och inventering av kvinnlig företagsamhet i Jämtlands län.* Föreningsarkivet i Jämtlands län 2009.

Regional utvecklingsstrategi för Jämtlands län. Länsstyrelsen Jämtlands län 2009.

Regleringsbrev för Naturvårdsverket för budgetåret 2009. Regeringen (www.esv.se).

Regleringsbrev för Riksantikvarieämbetet för budgetåret 2009. Regeringen (www.esv.se).

Regleringsbrev för Riksarkivet för budgetåret 2009. Regeringen (www.esv.se).

Regleringsbrev för Statens kulturråd för budgetåret 2009. Regeringen (www.esv.se).

Regleringsbrev för Tillväxtverket för budgetåret 2009. Regeringen (www.esv.se).

Strategiplan 2007-2010. Jamtli, ett gott minne! Jamtli, Östersund 2006.

Skyddad natur – en motor för regional och

lokal utveckling. En främjande utvärdering av arbetet för hållbar regional utveckling genom skötsel och nyttjande av skyddade områden. Rapport 5504. Naturvårdsverket 2005.

Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län. Länsstyrelsen i Jämtlands län 2008.

Tematiskt myndighetsarbete. Innovation och förnyelse, slutrapport. Tillväxtverket, 2009.

Uppdrag för verksamhetsområde Kultur 2009. Jämtlands läns landsting (www.lanskulturen.se).

Verksamhetsplan och budget 2009. Jämtland Härjedalen Turism (www.jamtland.se/index.php?option=com_content&view=article&id=327&Itemid=384&lang=sv).

Återrapportering enligt regleringsbrev angående Nationell strategi för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013. Riksarkivet 2009. (www.riksarkivet.se/default.aspx?id=9694&refid=8372).

Ökat entreprenörskap och utvecklat företagande genom kultur-, kulturarvs- och idrottsprojekt. Rapport 0038. Tillväxtverket 2009.

Muntliga uppgifter

Flodin, Lena, Riksantikvarieämbetet 2009-12-03

Remmare, Per-Olof, Riksantikvarieämbetet 2009-12-02

E-post

Daniel Fahlander, Tillväxtverket till Johan Loock, Länsstyrelsen 2009-12-02

Lena Håkansson, Bergs kommun till Johan Loock, Länsstyrelsen 2009-11-13

Dennis Nordström, Södra Årefjällens Turistförening till Johan Loock, Länsstyrelsen 2009-12-14.

Ingrid Printz, Läns-kulturen till Johan Loock, Läns-styrelsen 2009-12-15.

Webbsidor (se även Bilaga II)

www.almi.se (hämtad 2009-11-25)

www.art-of-fire.se (hämtad 2009-12-13)

www.berg.se (hämtad 2009-11-13)

www.etour.se (hämtad 2009-12-02)

www.faj.se (hämtad 2009-12-16)

www.friluftsforskning.se (hämtad 2009-12-02)

www.gaaltije.se (hämtad 2009-12-02)

www.kulturradet.se (hämtad 2009-12-15)

www.lanskulturen.se (hämtad 2009-12-03)

www.lansstyrelsen.se/jamtland (hämtad 2009-12-10)

<http://www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/Projektwebbar/Kosterhavet>

www.ljungdalen.com (hämtad vid flera tillfällen under sept-nov 2009)

www.jamtland.se (hämtad vid flera tillfällen under hösten 2009)

www.mistra.org/program/fjallmistra (hämtad 2009-12-13)

www.miun.se (hämtad 2009-12-02)

www.naturesbasta.se (hämtad 2009-12-08)

www.nckultur.org (hämtad 2009-12-02)

www.peakinnovation.se (hämtad 2009-12-03)

www.statensarkiv.se (hämtad 2009-12-16)

www.tillvaxtverket.se (hämtad 2009-12-04)

www.wildimpression.se (hämtad 2009-12-10)

Kartläggning av kommunala, regionala och statliga kompetenser

I följande kartläggning har ett antal viktiga aktörer på kommunal, regional och statlig nivå för det aktuella området identifierats. Rätt utnyttjad finns en mycket stor kompetens samlad, som med stor säkerhet kan samordnas bättre än idag. Sammanställningen gör inte anspråk på att vara en fullständig genomgång, utan syftar till att visa på bredden inom området natur-kultur-näringsliv-turism-lokal/regional utveckling bland offentliga aktörer. Samebyar, intresseorganisationer, t.ex. Heimbygda, STF, olika föreningar och lokala aktörer i övrigt, har i detta sammanhang inte tagits med.

Nedanstående uppräknings innehåller flera upprepningar, eftersom många organisationer har beröringspunkter med varandra och samarbetar inom olika projekt. Uppräknings ska ses som en "uppslagsbok", snarare än en löpande text.

ALMI Företagspartner Mitt AB

ALMI Företagspartner AB ägs av staten och är moderbolag i en koncern med 19 dotterbolag. Dessa ägs till 51 % av moderbolaget och till 49 % av regionala ägare, som landsting och regionförbund. I de regionala bolagen, t.ex. ALMI Företagspartner Mitt, bedrivs den operativa verksamheten. ALMI:s uppdrag är att främja utvecklingen av konkurrenskraftiga små och medelstora företag samt stimulera nyföretagandet. Det sker genom att främst erbjuda två olika tjänster, finansiering och rådgivning. Målen med verksamheten är att fler innovativa idéer kommersialiseras framgångsrikt, att fler livskraftiga företag startas och utvecklas samt att företagens konkurrenskraft och tillväxt ökar (www.almi.se).

ETOUR

Vid Mittuniversitetet (tidigare Mitthögskolan, Högskolan i Östersund) har turismutbildning bedrivits i ca 30 år. År 1997 inrättades turismforskningsinstitutet ETOUR. Fram till 2004 bedrevs verksamheten inom ramen för ett strukturfondsprojekt, men idag finansieras ETOUR genom Mittuniversitetet samt externa forsknings- och samverkansprojekt. Organisatoriskt tillhör

ETOUR avdelningen för turism. Verksamheten innefattar forskning, utbildning samt dialog och samverkan. Ett av sex forskningsprofilområden vid Mittuniversitetet är "Turism, idrott och upplevelseteknologi" (www.etour.se; www.miun.se).

Natur- och kulturturism och friluftsliv har hela tiden varit en central del av ETOUR:s forskning. Sedan 2006 leder ETOUR *Friluftsliv i förändring* - ett stort nationellt tvärvetenskapligt forskningsprogram kring friluftsliv och natur-baserad turism. Programmet ska pågå i sex år, är finansierat av Naturvårdsverket och inbegriper 18 forskare från sju lärosäten. Programmet är organiserat i sex delprogram, varav ett är *Friluftsliv, naturturism och regional utveckling*. Syftet med delprogrammet är att analysera naturturismens roll för att skapa hållbara rurala samhällen (www.friluftsforskning.se).

Gaaltije

Gaaltije är ett sydsamiskt centrum i Östersund som arbetar med att synliggöra den sydsamiska kulturen och stärka det samiska näringslivet. Gaaltije driver flera projekt inom dessa områden, och arrangerar seminarier, föreläsningar, informationsträffar och utställningar. För närvarande drivs bl.a. projekten *Saemieh Saepmesne – Det samiska rummet* och *Gaaltije – motor för turismutveckling*. *Det samiska rummet* är ett Interreg-projekt som pågår fram till 2011. Det är ett samarbete mellan Gaaltije, Saemien Sijte i Snåsa och Västerbottens museum och syftar till att dokumentera och synliggöra det sydsamiska kulturlandskapet. *Gaaltije – motor för turismutveckling* syftar till att dels bygga upp och profilera en samisk turism- och upplevelsenäring i länet, och dels att stärka Gaaltijes roll som motor och bas för detta (www.gaaltije.se).

Jamtli

Jamtli, tidigare Jämtlands läns museum, är en stiftelse. Stiftare är Östersunds kommun, Jämtlands läns landsting, Heimbygda och Jämtlands läns konstförening. Kommun och landsting är huvudmän. Jamtli har under många år haft en mycket bred och framgångsrik verksamhet inom

bl.a. kulturturism och kulturarvspedagogik. Jamtlis arbete med att levandegöra historia är känt långt utanför länets gränser. Man driver många projekt och samarbetar med många olika aktörer på lokal, regional, nationell och internationell nivå. Jamtli är en av intressenterna i Nordiskt centrum för kulturarvspedagogik (se nedan).

Av Jamtlis strategiplan för 2007-2010 framgår att den överordnade visionen för verksamheten är att "Jamtli skall bli en europeisk förebild när det gäller kulturarvensroll i regional utveckling". Enligt planen vill Jamtli vidare verka för att kulturarvet aktivt används för 1) livslångt lärande 2) hållbar tillväxt och 3) demokratiskt medborgarskap och social inkludering. Ett av Jamtlis tio verksamhetsmål är att "förstärka kulturmiljöarbetet så det blir en reell resurs i regionens tillväxt och stödjer hållbar samhällsutveckling" (Strategiplan 2007-2010 Jamtli, ett gott minne!).

Jämtland Härjedalen Turism (JHT)

Jämtland Härjedalen Turism (JHT) är en ekonomisk förening som bildades 1995. JHT är den professionella och affärsmässiga plattformen för samverkan kring utvecklingen av turismen i länet. JHT har en basverksamhet som finansieras av medlemmarna, d.v.s. av turismnäringsen och av länets kommuner och Landstinget. JHT driver och deltar i flera länsövergripande projekt. JHT:s vision är följande: "Med hållbarhet, gott värdskap och internationalisering som ledstjärnor ska Jämtland Härjedalens attraktionskraft utvecklas så att regionen och dess destinationer tar plats som Norra Skandinavien mest attraktiva resmål." (www.jamtland.se; JHT Verksamhetsplan och budget 2009).

Under perioden 2008-2010 drivs projektet Turism 2020, som syftar till att vidareutveckla en långsiktigt hållbar turismnäring. Avsikten är att alla aktiviteter inom projektet ska präglas av den hållbarhetspolicy som antogs av JHT:s styrelse år 2008. I policyn finns ett antal strategiska åtgärds punkter, varav några är:

- Bevara, värdesätta och utveckla natur- och kulturarvet.
- Arbeta för ett attraktivt och livligt samhälle där turismnäringsen och dess betydelse har en stark social förankring.
- Samarbeta med lokalbefolkningen, företagare och övriga intressenter inom och utanför

destinationen.

- Utveckla turismnäringens arbetsmarknad till exempel genom ökad året-runt sysselsättning och satsningar på kompetensutveckling.
- Genom ett gott värdskap ge besökaren en upplevelse som överträffar förväntningarna.

Jämtlands läns institut för landsbygdsutveckling (JiLU)

Jämtlands läns institut för landsbygdsutveckling (JiLU) är en del av Landstinget. JiLU bildades 2002 och samordnar utbildning och utvecklingsprojekt kring landsbygdsutveckling. På www.jilu.se beskrivs en del av syftet med verksamheten på följande sätt: "Skogs- och tränäringsen, turismnäringsen, tillsammans med lantbruks och livsmedelsnäringsarna är motorer i ekonomin i Jämtlands län. För att dessa näringsar skall fungera och utvecklas krävs att en rad människor och organisationer samverkar - målmedvetet och långsiktigt."

Kommuner

De två kommuner som berörs av det här projektet och av den eventuella nationalparken är Berg och Åre. Att kortfattat redogöra för den omfattande kommunala verksamhet som berör områdena som är aktuella för det här projektet är inte möjligt. Kommunerna har något av en nyckelposition genom att befinna sig nära medborgarna och att ha en bred kompetens samlad på ett ställe. Liksom Länsstyrelsen har kommunerna många olika uppdrag och bedriver både tillsyn och fördelar olika stöd och bidrag.

Länskulturen

Länskulturen är en del av Jämtlands läns landsting. Länskulturen omfattar verksamheterna Estrad Norr, Jämtlands läns teater, Filmpool Jämtland, Bildkonsten, Designcentrum samt konsulentverksamhet inom flera områden. Länskulturen ger bidrag och stöd till kulturverksamhet och olika institutioner. Därtill driver man flera projekt och samarbetar med olika aktörer. Enligt Landstingets uppdrag till verksamhetsområdet kultur ska Länskulturen "medverka till att regionen präglas av hållbar utveckling och tillväxt samt inflytande och delaktighet, när det gäller kultur och utveckling" (Landstinget, uppdrag för verksamhetsområde Kultur 2009).

Kulturprogram för Jämtlands län antogs 2002 av Landstinget och av länets samtliga kommuner. I programmet slås fast att ansvaret för den regionala kulturverksamheten vilar på följande:

- Bygga och utveckla nätverk och samverkan mellan kulturens aktörer
- Erbjudas tillgång till en infrastruktur med kompetens inom flera kulturområden
- Samordna och utveckla produktion och marknadsföring av kulturevenemang
- Initiera och stödja länsövergripande projekt inom konst, kultur, kulturarv och folkbildning
- Anpassa och utveckla regionala kulturresurser efter kommunerna samlade behov

Länsstyrelsen i Jämtlands län

Länsstyrelsen har en mycket bred verksamhet inom en rad olika områden. De olika verksamheterna har skilda uppdrag och förutsättningar. Enligt de inledande skrivningarna i *Förordning (2007:825) med länsstyrelseinstruktion* ska länsstyrelserna bl.a. verka för att nationella mål får genomslag i länet och utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande. Länsstyrelserna ska vidare främja länets utveckling och noga följa tillståndet i länet.

Länsstyrelsen lämnar stöd och bidrag inom många olika områden. För åtgärder med koppling till naturvård, kulturmiljö och hållbar tillväxt finns en rad olika stödformer. Några av dessa presenteras relativt utförligt i *Strategi för utveckling av hållbar natur- och kulturturism i Jämtlands län* (2008).

Utöver dessa finns t.ex. mer allmänna projekt- och företagsstöd. Länsstyrelsen har också en bred verksamhet inom områdena tillsyn, tillståndsprövning och kunskapsuppbyggnad. Länsstyrelsen samarbetar med många olika aktörer och driver många olika projekt.

Tillståndsprövning inom det aktuella området Vålådalen-Sylarna gäller framför allt för verksamhet inom Vålådalens naturreservat och på renbetesfjäll. Inom reservatet finns en mängd föreskrifter som innebär begränsningar i allemansrätten och som reglerar rätten att bedriva olika typer av verksamhet.

Renbetesfjällen utgörs av de markområden i fjällvärlden som ägs av staten. Marken med tillhörande jakt- och fiskerättigheter förvaltas av Länsstyrelsen. Statens policy för mark- och

nyttjanderättsupplåtelser har varit, och är, mycket restriktiv.

År 2006 antogs *Regional utvecklingsstrategi för Jämtlands län* (RUS, reviderad 2009). Strategin är avsedd att fungera som ett gemensamt samlande dokument för organisationer och andra aktörer som bedriver länsutvecklingsfrågor fram till 2020. RUS utgör grunden för mer specifika planer och program, som t.ex. Regionalt tillväxtprogram, Kulturprogram för Jämtlands län och Strategi för utveckling av natur och kulturturism.

Flera av de övergripande målen i RUS för 2020 har bäring på detta projekt

- Regionen präglas av sina unika natur-, miljö- och kulturvärden
- En god service kan erbjudas alla invånare
- Fler personer flyttar till länet
- Fler personer är företagare än idag
- Fler personer besöker vårt län än idag
- Fler företag säljer på en marknad utanför länet
- Förbättrade kommunikationer överbryggas de långa avstånden
- Länet har en väl fungerande vård och omsorg
- Fler personer är i arbete än idag
- Fler personer utbildar sig på en högre nivå än idag
- Näringslivsanpassade yrkesutbildningar utvecklas
- En säker, uthållig och hållbar energiförsörjning för länets företag och hushåll
- Jämtlands län bidrar till att begränsa klimatpåverkan
- Energi- och klimatfrågorna skapar sysselsättning i länet

För att nå de övergripande målen krävs enligt RUS utveckling inom följande områden:

- Livsmiljö och attraktionskraft
- Näringsliv och företagande
- Infrastruktur och tillgänglighet
- Kompetens- och kunskapsutveckling
- Energi- och klimat

Naturvårdsverket

Naturvårdsverket är den centrala miljömyndigheten i Sverige, en förvaltningsmyndighet på miljöområdet som ska vara pådrivande och samlande i miljöarbetet. Verkets arbete ska syfta till att främja en hållbar utveckling med en ekologisk utgångspunkt. De miljö kvalitetsmål

som riksdagen har fastställt och strategierna för att nå målen ska vara vägledande i arbetet. För det regionala tillväxt- och utvecklingsarbetet ska Naturvårdsverket bistå med analys-, metod och kompetensstöd avseende miljöfrågor.

Ett ansvarsområde som Naturvårdsverket har, är att utveckla och bevara förutsättningarna för friluftslivet i Sverige. Naturvårdsverket ser friluftslivet och natur- och kulturturismen som ett medel att åstadkomma god miljö och en hållbar utveckling. En ökad aktivitet från turismnäringen när det gäller nyttjande av natur- och kulturmiljöer för turism innebär ökade möjligheter att hålla liv i bygder och hålla landskap öppna. Turism kan generera arbetstillfällen och ekonomi för bygden, men också nya ekonomiska förutsättningar för naturvårdsarbetet samt ge ökad förståelse för och kunskap om naturvård genom de upplevelser som natur- och kulturturismen förmedlar. På detta sätt finns starka band mellan turismnäringen och naturvården.

Under 2008-2009 medverkar Naturvårdsverket till att *den nationella strategin för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013* genomförs. Verket arbetar under 2009 med det internordiska projektet *"Natur och Kulturarv som resurs för hållbar utveckling och tillväxt"*, som syftar till att lyfta fram den potential som ligger i att använda kulturarvs- och naturvärden som tillgångar i utvecklings- och tillväxtprocesser. Naturvårdsverket deltar också i en informell turismsamverkansgrupp tillsammans med Tillväxtverket, Riksantikvarieämbetet samt Statens fastighetsverk, där man dryftar olika frågor kring turism.

Tidigare har Naturvårdsverket bland annat tagit fram rapporten *"Skyddad natur – en motor för regional utveckling genom skötsel och nyttjande av skyddade områden"*. Det är en samhällsvetenskaplig utvärdering av hur skötseln av skyddad natur bidrar till fritid, friluftsliv och naturupplevelse och vad skötseln och de skyddade områdena betyder och skulle kunna betyda för regional ekonomisk och social utveckling.

Nordiskt centrum för kulturarvspedagogik (NCK)

Nordiskt Centrum för Kulturarvspedagogik (NCK) i Östersund är ett nordiskt nätverksbaserat samarbetsprojekt som inleddes 2006. Syftet

med verksamheten är att främja livslångt lärande, hållbar tillväxt och regional utveckling med fokus på musei-, arkiv-, konst- och kulturmiljöpedagogisk verksamhet. Inom NCK samarbetar personal från olika kulturarvsinstitutioner samt lärare, forskare och studenter. NCK drivs av Jamtli, Föreningsarkivet och Landsarkivet i Östersund (www.nckkultur.org).

Peak Innovation

Peak Innovation (tidigare Peak of Tech Adventure) är ett partnerskap mellan Mittuniversitetet, regionala företag organiserade i Peak Business & Sports AB, Östersunds, Krokoms och Åre kommuner samt Jämtland Härjedalens Idrottsförbund. Peak Innovation arbetar för att stärka kopplingen mellan företag och forskning inom områdena turism, idrott och friluftsliv. Målen är att skapa tillväxt i nya och befintliga företag, etablera nya företag och verksamheter, skapa fler kommersiellt intressanta forskningsresultat, attrahera investeringar samt förstärka regionens varumärke och konkurrenskraft (www.peakinnovation.se).

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) är central myndighet för kulturmiljövård. RAÄ har under flera år i egen regi och tillsammans med andra myndigheter arbetat aktivt med frågor kring regional utveckling och tillväxt. I regleringsbrevet för 2009 ska RAÄ bistå Nutek (numera Tillväxtverket) i uppföljningsarbetet med regionala tillväxtprogram.

RAÄ ska också medverka till att *den nationella strategin för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013* genomförs, samt utveckla och medverka i insatser för att främja kulturella och kreativa näringar. Regeringen har under 2009 tagit fram en handlingsplan för kulturella och kreativa näringar. RAÄ ska vidare tillsammans med de övriga kultursektorsmyndigheterna redovisa de projekt med kulturanknytning som beviljats medel ur EU:s strukturfonder. Kultursektorsmyndigheternas arbete med att analysera strukturfondsprojekten har pågått sedan 1997.

RAÄ har under de senaste ca tio åren genomfört flera konferenser och seminarier på temat kulturarv och regional utveckling och deltagit

i flera myndighetsövergripande sammanhang. Här kan bl.a. nämnas projektet *Kultur i regionala utvecklingsstrategier*, KRUS, som genomfördes 2007-2008. Kultursektorsmyndigheterna samarbetade här med Sveriges kommuner och landsting, Nutek och ITPS. I projektet genomfördes dialogmöten med företrädare för de åtta strukturfondsregionerna (*Kultur i regionala utvecklingsprogram – en lägesrapport*).

Inom RAÄ håller en intern strategi för regional utveckling och tillväxt på att tas fram. RAÄ:s strategi för kulturturism, som till stor del behandlar myndighetens egna fastigheter, håller på att ses över. Ett aktuellt konkret exempel på RAÄ:s arbete med kulturturism och regional utveckling är Bergslagssatsningen, som pågår under perioden 2006-2016. Nationella finansiärer är RAÄ samt länsstyrelser, regionförbund och landsting i de fem berörda länen. Det övergripande syftet är att lyfta fram ett antal bergslagshistoriska centrum som kulturturistiska besöksmål. Fokus-områden är entreprenörskap, tillgänglighet och kommunikation (Regleringsbrev för Riksantikvarieämbetet).¹

Statens arkiv

Statens arkiv är det gemensamma namnet för Riksarkivet och landsarkiven, bl.a. Landsarkivet i Östersund (ÖLA). Riksarkivet (RA) är central myndighet för arkivområdet och har överinseende över den offentliga arkivverksamheten. RA är en av Sveriges äldsta myndigheter med rötter i medeltiden. Här finns bl.a. handlingar från riksdag, regering, centrala myndigheter och deras föregångare samt enskilda arkiv (www.statensarkiv.se).

RA ska medverka till att *den nationella strategin för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013* genomförs, samt utveckla och medverka i insatser för att främja kulturella och kreativa näringar. Regeringen har under 2009 tagit fram en handlingsplan för kulturella och kreativa näringar. RA ska vidare tillsammans med de övriga kultursektorsmyndigheterna redovisa de projekt med kulturanknytning som beviljats medel ur EU:s strukturfonder. Kultursektorsmyndigheternas arbete med att analysera strukturfondsprojekten har pågått sedan 1997.

¹ Muntliga uppgifter från P-O Remmare och Lena Flodin, RAÄ samt Bergslagssatsningen.

RA har under de senaste åren deltagit i flera myndighetsövergripande sammanhang. Här kan bl.a. nämnas projektet *Kultur i regionala utvecklingsstrategier*, KRUS, som genomfördes 2007-2008. Kultursektorsmyndigheterna samarbetade här med Sveriges kommuner och landsting, Nutek och ITPS. I projektet genomfördes dialogmöten med företrädare för de åtta strukturfondsregionerna (*Kultur i regionala utvecklingsprogram – en lägesrapport*).

RA har under lång tid arbetat med att utveckla arkivverksamhet i samarbete med regionala aktörer. Det främsta exemplet är utvecklingen av Västernorrland till ett arkivlän. Genom uppbyggandet av RA:s enheter Svensk Arkivinformatiön i Ramsele (SVAR) och Media-konverteringscentrum i Fränsta, har kulturpolitiska mål om att öka tillgängligheten till arkivinformatiön förenats med regionalpolitiska mål.

Landsarkivet i Östersund (ÖLA) ansvarar för att bevara och vårda arkivhandlingar från länet och är slutdepå för regionala och lokala statliga civila myndigheters arkiv. Här förvaras också handlingar från företag, föreningar, privatpersoner, byar och gårdar. ÖLA deltar i flera olika projekt och regionala sammanhang, bl.a. NCK (se ovan).

ÖLA delar lokaler med Föreningsarkivet i Jämtlands län (FAJ), som är en ideell organisation. Arkiven har bl.a. gemensam expedition med forskarplatser. Ett exempel på ett nära samarbete mellan ÖLA och FAJ är ett dokumentationsprojekt kring mathantverkare i länet som genomförts under 2009. Syftet med projektet har varit att inventera, samla in, dokumentera och tillgängliggöra kvinnlig företagsamhet inom småskaligt mathantverk i länet. Målsättningen har dels varit att uppdatera arkivbeståndet så att det även avspeglar viktiga företeelser i samtiden, dels att säkra handlingar från denna typ av företagsamhet och på sikt göra materialet tillgängligt för forskning.

Exempelvis utgjorde andelen kvinnliga företagare vid förra sekelskiftet omkring en tredjedel av företagarna i Östersund, vilket idag inte avspeglas i samlingarna. Att hundra år senare kunna dokumentera och säkra material från företag där kvinnor i dag dominerar, har därför varit av stort intresse (Olsson 2009).

Statens kulturråd

Statens kulturråd är en statlig myndighet med huvudsakligt ansvar för att fördela statligt stöd till kultur i olika former, ge regeringen underlag för kulturpolitiska beslut samt att informera om kultur och kulturpolitik. Kulturrådet ska, liksom de övriga kultursektorsmyndigheterna, medverka till att *den nationella strategin för regional konkurrenskraft, entreprenörskap och sysselsättning 2007-2013* genomförs, samt utveckla och medverka i insatser för att främja kulturella och kreativa näringar.

Regeringen har under 2009 tagit fram en handlingsplan för kulturella och kreativa näringar. Kulturrådet ska vidare tillsammans med de övriga kultursektorsmyndigheterna redovisa de projekt med kulturanknytning som beviljats medel ur EU:s strukturfonder. Kultursektorsmyndigheternas arbete med att analysera strukturfondsprojekten har pågått sedan 1997.

Kulturrådet bedriver en omfattande verksamhet i samarbete med regionerna och kan genom att bidra till olika projekt och verksamheter spela en stor roll i regionala utvecklingssammanhang. Gemensamma avsiktsförklaringar kring samverkan inom kulturområdet har genomförts mellan Kulturrådet och hittills sex regioner. Avsiktsförklaringarna handlar konkret om bl.a. ekonomiskt stöd, kunskapsutbyte och kompetensutveckling. Den senaste avsiktsförklaringen upprättades mellan Kulturrådet och Västerbottens läns landsting i december 2009. En gemensam avsiktsförklaring mellan Kulturrådet och Jämtlands läns landsting är under arbete (www.kulturradet.se).²

Av myndighetsövergripande projekt på central nivå kan nämnas *Kultur i regionala utvecklingsstrategier, KRUS*, som genomfördes 2007-2008. Kultursektorsmyndigheterna samarbetade med Sveriges kommuner och landsting, Nutek och ITPS. I projektet genomfördes dialogmöten med företrädare för de åtta strukturfondsregionerna (Kultur i regionala utvecklingsprogram - en lägesrapport).

Tillväxtverket

Tillväxtverket är en statlig myndighet som arbetar för fler och växande företag samt ett hållbart och konkurrenskraftigt näringsliv i alla delar av landet.

I Tillväxtverket ingår delar av f.d. myndigheterna Nutek, Glesbygdsverket och Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS). En stor del av Tillväxtverkets verksamhet har bäring på detta projekt.

Förutsättningar för hållbar tillväxt handlar allt mer om förmågan till kreativitet och nytänkande. Den lokala, regionala och nationella nivån behöver därför arbeta för att möjliggöra för attraktiva miljöer för näringslivets utveckling. Tillväxtverket har till uppgift att bl.a. verka för den utvecklingskraft och tillväxtpotential som finns i gles- och landsbygder.³

Tillväxtverket är perioden 2007-13 förvaltande myndighet för EU:s strukturfondsprogram och samarbetar med flera andra myndigheter inom olika uppdrag. I november 2009 har rapporten *Ökat entreprenörskap och utvecklat företagande genom kultur-, kulturarvs- och idrottsprojekt* färdigställts. Rapporten analyserar projekt inom strukturfondsprogrammen och Landsbygdsprogrammet och har tagits fram genom ett samarbete mellan flera olika myndigheter.

Ett av Tillväxtverkets uppdrag, som i högsta grad berör detta projekt, är uppdraget om fjällanpassad hållbar lokal och regional utveckling (Fjälluppdraget). Syftet med uppdraget är att öka kunskapen om och utveckla formerna för att stimulera hållbar lokal och regional utveckling. Former för utvecklad lokal medverkan och inflytande ska särskilt beaktas. Uppdraget genomförs i samverkan med berörda fjällkommuner, länsstyrelser och regionala samverkansorgan samt med flera centrala myndigheter (www.tillvaxtverket.se).

Även Tillväxtverkets program för insatser inom turism och besöksnäring har nära kopplingar till projektet. Programmet syftar till att effektivisera och samordna det nationella främjandearbetet riktat mot besöksnäringen, stärka samverkan och förankringen mellan den nationella och den regionala och lokala nivån samt genom pilotprojekt utveckla metoder som kan användas generellt i operativa insatser. Avsikten är att programmet ska stödja en utveckling av näringen mot stärkt konkurrenskraft och ökad professionalisering samtidigt som hållbarhetskriterierna beaktas.

² e-post från Ingrid Printz, Läns kulturen.

³ E-post från Daniel Fahlander, Tillväxtverket.

Länksamling internationella perspektiv

Norge

Miljøverndepartementet <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md.html?id=668>

Riksantikvaren <http://www.ra.no/>

NIKU <http://www.niku.no/>

Direktoratet for Naturforvaltning <http://www.dirnat.no>

Lenke til fylkeskommunene <http://www.norge.no/styresmakter/liste.asp?el=59&nside=fylke>

Verdiskapningsprogrammet, <http://www.riksantikvaren.no/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=4942>

Produksjonstilskudd for landbruket http://www.slf.dep.no/portal/page?_pageid=53,418330&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_d_i=-201&p_d_c=&p_d_v=2122&p_d_i=-181&p_d_c=&p_d_v=2122&p_d_i=-121&p_d_c=&p_d_v=3264&p_maal=Y

Tilskudd for eiere av fredede bygg og anlegg <http://www.riksantikvaren.no/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=2551/>

Skottland

Department for Culture, Media and Sports <http://www.culture.gov.uk/index.aspx>

Department for Environment, Food and Rural Affairs <http://www.defra.gov.uk/rural/index.htm>

Historic Scotland <http://www.historic-scotland.gov.uk/index.htm>

Scottish Natural Heritage <http://www.snh.org.uk/>

Scotland Rural Development Programme 2007 – 2013 <http://www.scotland.gov.uk/Topics/farmingrural/SRDP>

Lenke til SRDP programmet <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2008/04/01115039/212>

National trust for Scotland <http://www.nts.org.uk/Home/>

Thistle Camps ökoturisme? <http://www.nts.org.uk/ThistleCamps>

Consevation volunteer groups arkeoturisme? http://www.nts.org.uk/conservation_home.php

USA

United States Department of Agriculture <http://www.usda.gov/wps/portal/usdahome>

United States Department of the Interior <http://www.doi.gov/index.html>

Preserve America <http://www.preserveamerica.gov/>

US national park service <http://www.nps.gov/index.htm>

National Register of Historic Places Program <http://www.nps.gov/history/nr/index.htm>

National trust for historic preservation <http://www.preservationnation.org/>

US Forrest service <http://www.fs.fed.us/>

Bureau of Indian Affairs <http://www.doi.gov/bia/index.html>

Kanada

Canadian Heritage <http://www.pch.gc.ca/index-eng.cfm>

Parks Canada <http://www.pc.gc.ca/eng/liens-links.aspx>

Historic Sites and Monuments Board of Canada http://www.pc.gc.ca/clmhc-hsmbc/index_E.asp

Australien

Department of the Environment, Water, Heritage and the Arts <http://www.environment.gov.au/index.html>

Australian Heritage Council <http://www.environment.gov.au/heritage/ahc/index.html>

National Trust of Australia <http://www.nationaltrust.org.au/?pageid=1>

Australia ICOMOS <http://www.icomos.org/australia/>

Vingelen

<http://www.tolga.kommune.no//default.asp?WCI=ViewNews&WCE=6139&DGI=568&Head=1>

Norsk Kulturminnefond

<http://www.kulturminnefondet.no/>

RUR@ACT

<http://www.ruract.eu/spip.php>

Exempel på arkivhandling med kulturturistisk potential

Att ta fram speciella turistiska produkter som anknyter till en plats historia ger ett mervärde till en upplevelse. Många exempel finns också runt om i landet, inte minst i Jämtlands län, på hur mat och dryck blir allt viktigare i turistiska sammanhang och som regional profilering. Ett exempel på en arkivhandling i Landsarkivet från det aktuella området, som skulle kunna vara en guldgruva att utveckla nya turistiska produkter utifrån, är en receptsamling från Undersåker.¹

Receptsamlingen inleder den första visitationsboken i Undersåkers kyrkoarkiv, sidorna 1-142. Här finns recept samlade av olika personer över en längre tid. De äldsta från slutet av 1500-talet har inköpts av Söffrenn Nielssen av Eske Matzen 1616, troligen i Trondheim. Av handstilen framgår att prästen i Undersåker Petrus Berghem skrivit ner många av recepten. De äldre recepten är på danska, plattyska och ibland latin. Recepten är av alla slag, mest dock bot mot sjukdom. Här finns recept på tillverkning av grönt bläck, hur man blir fri mal, mat- och bakrecept m.m. Här finns t ex ett kryddat brännvin och en lagerbärsolja som kan användas till det mesta. Vad gäller att ta vara på björn och varg, får man tips på hur man kan få nytta av hela djuret.

Ett skönt sätt at bada utan watn.

Bered et kaar passeligit stort, läg der in två tegelstenar och et spiäll på dem, eller bruka een ren järngryta som intet osar, haf tilredz glodgat järnlod eller groof smidieslag. Sätt en stool der uti och när stenarne eller loden äro af elden röda, läg dem på spiället eller uti grytan, sådan sätt tig der inn och holz öfwer kläden så swettas du aldrabäst, aftork sådan swetten med et rent lijn-kläde. Det är mächta hälsoampt.

1 Guod laurber ollæ at giøre

Mand skall tage it pund ferske laurber och stöde dennem smaa till puluer och siud samen puluer wdij 1½ pot bomollie Der wrid samme ollie igenem it rend klæde, saa haffuer du ret laurollie, Och set hinde i et tet stienkar, eller glas at hun ingen lugtt faar, siden brug hinde till den behoff haffuer, och sønderllige er got till disse ephtherskreffne brøst och kranckehed, den som haffuer it forkøllit maffue och offeur maffuenn smurt med samme ollie da forvarmer hun maffuenn och giør hannem tidige igienn, item den som verck haffuer, och dermed smurt, hielper och gandske megit. Probatum est

2 Enn salffue at giøre, for dennem som sig haffuer brendtt :

Tag bygmeell, maijmonidz smør, som entenn er vsaltet eller och saltet er fra skiert, mong det vell tilsammen wdij enn pande och lig der till det mellemste barck aff hylle thre, och lidet vox, en skiefull aff tarpenthin, och lad det vell tilsammens smeltis och rør det vell omkring, och wrid det sidenn igenem it reen klæde, och giem det wdij en thet kar och smør siden den som behouff haffuer, det haffuer hiofpenn mange, bestryg idellige den med fenitz som brendtt er, och brug det altidtt, det leger gandske snart. Det rod findis i Chresten Perssens, canick i Lund hans legebogh.²

¹ Undersåkers kyrkoarkiv, vol. NI:1. (Faktappgifter samt avskrifter från Eva Sjögren-Zipsane, Landsarkivet).

² Christiern Pedersen (ca 1480-1554) var utbildad i Greifswald och Paris, blev kanik i Lund. Han var en av renässanshumanismens viktigaste skribenter och förläggare, inrättade ett tryckeri i Malmö 1532. År 1533 tryckte han ovan nämnda bok: En nøttelig legebog faar fattige og rige, unge og gamle. (Uppgifter från Eva Sjögren-Zipsane, Landsarkivet.)

1Kryddat brännvin

Effterskreffne species brukar man till att præparera gådt brenwijn.

Och så myckit till 2 kannor.

<i>Annijs</i>	<i>2 lodh</i>
<i>Coriander</i>	<i>2 lodh</i>
<i>Canneel</i>	<i>1½ quintijn</i>
<i>Muskatblomma</i>	<i>1½ quintijn</i>
<i>Neglikor</i>	<i>1½ quintijn</i>
<i>Ingefär</i>	<i>1½ quintijn</i>
<i>Fiohlroot</i>	<i>2 quintijn</i>
<i>Sitroneskaal</i>	<i>1½ quintijn</i>
<i>Cardemumma</i>	<i>1½ quintijn</i>
<i>Muskater</i>	<i>2 stycken</i>

Sucker så myckitt een will.

Confegtt att bage paa annis och andre wrter.

Mand skall tage en kiell och lig ild wdj tag sidenn stöt sucker, och lad i en ny gryde lad der nogit vand paa, och lad det op siude tag siden en bred becken, at lig annis eller andre wrter paa bondenn, set beckenen med wrterne offuer den kiell med ildenn wdj, saa at wrterne kunde noget thoris vell, tag enn skieffulld aff suckrit, och sla paa wrterit (?) i beckenidt, och rør det flux omkring, med vrterne at det iche brendis vid bekenedt och lad bekenitt med suckridt och vrter vere offuer ilden till suckridt thoris igenem, saa haffuer du ret guod confegtt.

Medicin från varg och räv

Warg hiertat torkat och til pulver stött intages för fallande sot.

Lefren, emot hosta, tvine och vatusot

Istret: godt för sträkta nerver och leder.

Tarmarna torkade och til pulver stötte tages in för colic.

Pulver af benkoterne uti sår och utwertes skador stödt, helar strax och intagit fördrifwer sidostygn och wärk i länderne.

Lungorna eodem modo brukade stilla kikhosta.

Biörnister wärmer, lenar och fördelar, är godt för susande öron gikt och svuldnad i benen.

Räf lungor och lefren pulveriserade är gode för lungsot, trångt bröst och andetäppa intagne.

Warm räfblood på nykter mage drifwer sten item torkad och pulveriserad i socker och win intagen gör detsamma.

NATUR OCH KULTUR I
JÄMTLANDS LÄN

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Köomangatan 21
Telefon: 063-14 60 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland